

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES



ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΣΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ «ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Το δίπολο δικαιοσύνης-αδικίας εκπεφρασμένο μέσω του λογοτεχνικού έργου της συγγραφέως Ιωάννας Καρυσιάνη.

Παναγιώτα Γαστεράτου

ΑΜ: 4118Μ015

Αθήνα, 2020

Τριμελής Επιτροπή:

Ελισάβετ Αρσενίου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Διονύσιος Καμβαθιάς, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Μαρία Κακαβούλια, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου



All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΡΑΦΗΣ ΤΗΣ ΚΑΡΥΣΤΙΑΝΗ.....	5
ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΚΑΡΥΣΤΙΑΝΗ ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΥ.....	9
ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΑΔΙΚΙΑ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΚΑΡΥΣΤΙΑΝΗ	14
Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ.....	16
ΟΙ ΕΠΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	21
ΤΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ	30
ΕΝΟΧΗ ΚΑΙ ΕΝΟΧΕΣ.....	34
Η ΑΔΙΚΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΑΞΙΑΣ.....	42
ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΑΣ	46
Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ	50
Η ΑΥΤΟΔΙΚΙΑ.....	52
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	55
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	57

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η έννοια της δικαιοσύνης είναι ένας όρος που έχει νομικές, φιλοσοφικές αλλά και κοινωνιολογικές προεκτάσεις. Από αρχαιοτάτων χρόνων απασχόλησε τους θεωρητικούς και διατυπώθηκαν πλείστες θεωρίες, εκμεταλλευόμενες το αστείρευτο βάθος αυτής της εννοίας. Στο όνομα αυτής ο Σωκράτης, ο φιλόσοφος που αποτέλεσε σταθμό στην αρχαία ελληνική ιστορία, δεν δίστασε να πιεί το κώνειο, πιστός στις ιδέες του και αποδεχόμενος την κρίση των δικαστών του, παρά τις εκκλήσεις των μαθητών του.

Στην παρούσα εργασία δεν θα μπορούσε να καταστεί δυνατή η εξάντληση του εν λόγω θέματος, ωστόσο γίνεται μία προσπάθεια, από πλευράς της γράφουσας να αποτυπωθεί σε αδρές γραμμές το βασικό της περιεχόμενο, εκπεφρασμένο μέσα από το λογοτεχνικό έργο της Ιωάννας Καρυστιάνη, μιας συγγραφέα που αγγίζει τον παλμό της σύγχρονης κοινωνίας, θέτοντας στο επίκεντρο τον καθημερινό άνθρωπο, ο οποίος παλεύει με τη συνείδησή του και ρίχνεται στην προσωπική του μάχη για απόδοση κοινωνικής δικαιοσύνης και κοινωνικής ισορροπίας. Η συγγραφέας, άλλοτε εμπνευσμένη από την ύπαρξη της δικαιοσύνης και άλλοτε από το έλλειμά της, επιλέγει να αφηγηθεί τις ιστορίες της με φόντο περίκλειστους χώρους, δίνοντας στον άνθρωπο, που ταλανίζεται από την κοινωνική αδικία και πέφτει στην αφάνεια, τον ρόλο του πρωταγωνιστή. Μάλιστα, όπως έχει δηλώσει και η ίδια σε συνέντευξή της «στις μικρές κοινωνίες όλοι έχουν έναν δικό τους ρόλο, και έχω αυτή την “πετριά” να ανατρέχω σε τέτοιες κοινωνίες γιατί πιστεύω ότι εκεί δεν θα μου ξεφύγουν πολλά πράγματα, γιατί στη μικρή κοινωνία όλοι παίρνουν μέρος στη διανομή των ρόλων για να ανεβάσουν την παράσταση του βίου, ουδείς υπεράριθμος [...] Έχω την τάση να καταγίνομαι με τα τετριμμένα, με αυτά που μοιάζουν αδιάφορα ή μονότονα, γιατί έχω ευλογηθεί στη ζωή μου, όσες φορές δεν σνόμπαρα ανθρώπους που μοιάζουν ασήμαντοι στην πρώτη ματιά και κάθισα να τους ακούσω, να τους ζήσω, να πάρω καταπληκτικά μαθήματα ζωής»¹.

Η γράφουσα της παρούσας επιχειρεί, κατά συνέπεια, να προσεγγίσει την έννοια της δικαιοσύνης μέσα από το έργο της συγγραφέα, καθώς και μέσω της άρρηκτης σύνδεσής του με νομικά αλλά και εν γένει θεωρητικά θέματα δικαίου, έπειτα από εξαντλητική ανάλυση του έργου της αλλά και των απόψεών της επ’ αυτού.

¹ Κουζέλη Λ., «Ιωάννα Καρυστιάνη: Γράφω για όσους υπάρχουν σαν να μην υπάρχουν», *Το Βήμα*, 27/10/2017.

ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΡΑΦΗΣ ΤΗΣ ΚΑΡΥΣΤΙΑΝΗ

Στην προσπάθειά της να αιτιολογήσει την επιλογή της να γράφει για απλούς ανθρώπους της καθημερινότητας και ιδίως της επαρχίας, ταλανισμένους από καθημερινές έγνοιες και δυσκολίες, δηλώνει η συγγραφέας σε συνέντευξή της: «Δεν μου αρέσει να μεγαλοπιάνομαι, ούτε το μυαλό μου λατρεύω, αντιπαθώ αυτούς που με μεγάλη ευκολία δηλώνουν ή παριστάνουν τους μεγαλόσχημους. Ξέρω ότι πατώντας στη γη αφουγκράζεσαι καλύτερα τον διπλανό σου και τον κόσμο. Στον απλό κόσμο, κάποια στιγμή καθρεφτίζονται και πλευρές της δικής σου ύπαρξης που βρίσκεις τον τρόπο μετά να ζυγίσεις σωστά, να βελτιώσεις αν θέλεις, και να έχεις μια καλύτερη συσχέτιση με την πραγματικότητα. Γενικά μου αρέσει το χαμηλό, νομίζω πως φαίνεται και από τον κόσμο των βιβλίων που γράφω. Δηλαδή, οι πρωταγωνιστές, κατά κανόνα ή σχεδόν όλοι, δεν είναι άνθρωποι οι οποίοι έχουν διακριθεί, δεν είναι οι “λαμπεροί” του status quo, είναι άνθρωποι σιγανοί, θαμποί, που ανήκουν στα λεγόμενα –για μένα– “υπόλοιπα”. Άδοξοι και άσημοι. Έχω ευλογηθεί, στην κυριολεξία, γιατί όταν δεν σνομπάρεις τους ταπεινούς ανθρώπους, διαπιστώνεις ότι δεν είναι υποχρεωτικά και ταπεινωμένοι».² Η Καρυστιάνη δεν αγαπά το απρόσιτο, αλλά το δεδομένο και το δύσκολο. Εμπνέεται από από τα προβλήματα και καταγράφει στοχασμούς όσων καθημερινά ταλανίζονται.

Πέρα από την ακλόνητη πεποίθησή της ότι πρέπει να καταγράφει ιστορίες απλών ανθρώπων, η συγγραφέας θεωρεί ότι τα βιβλία της έχουν μεγάλη απήχηση, καθότι οι αναγνώστες της βρίσκουν ενδιαφέρον στην απόδοση των τετριμμένων, καθώς και στη γρήγορη και αδρή γλώσσα που χρησιμοποιεί. Επίσης δηλώνει: «Δεν παραδίδω στον αναγνώστη μηνύματα και σκονάκια. Να νιώσει θέλω. Να νιώσει βαθειά μέσα του. Τα παρακάτω είναι δική του απόφαση».³ Έμπνευσή της για κάθε ιστορία αποτελούν τα ανθρώπινα βλέμματα, γιατί, όπως αναφέρει και στο βιβλίο *Σουέλ*, μέσα τους μπορείς να βρεις κάθε αλήθεια για τον άνθρωπο που έχεις απέναντί σου.

² Ορφανίδου Ε., «Η Ιωάννα Καρυστιάνη στη HuffPost Greece: “Όλοι οι άνθρωποι μετράνε”», HuffPost, 26/10/2018.

³ Τσακάλου Γ., «Ιωάννα Καρυστιάνη: Δεν παραδίδω στον αναγνώστη μηνύματα και σκονάκια. Να νιώσει θέλω. Τα παρακάτω είναι δική του απόφαση», Fractalart, 05/02/2019.

Όταν ξεκινά να γράφει ένα βιβλίο γνωρίζει μονάχα το τίτλο και το τέλος του⁴, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει σε συνέντευξή της στην εφημερίδα *Lifo*: «Ξεκινάω πάντα να γράφω ένα βιβλίο γνωρίζοντας μόνο δύο πράγματα. Τον τίτλο του βιβλίου και πώς τελειώνει. Η προεργασία για τον τίτλο και το τέλος οριστικοποιούν και φορμάρουν και την κεντρική ιδέα. Δίχως αυτά δεν παίρνω μπρος. Ο τίτλος είναι οδηγός και το τέλος στόχος. Δρόμος, όμως, δεν υπάρχει. Πρέπει να τον σκάψω εγώ. Με τίτλο και τέλος είμαι πιο συγκεντρωμένη στη χάραξη, πιο προσεκτική στα χαντάκια, πιο θαρραλέα στα απρόοπτα, πιο απερίσπαστη στο σημαντικό βήμα-βήμα και πιο ελεύθερη να λοξοδρομώ από περιέργεια, να κοντοστέκομαι και να σημαδεύω όσα αξίζουν στη διαδρομή»⁵. Δεν ξεκινά ποτέ ένα βιβλίο προσδοκώντας να «σκίσει», κάθε άλλο, την ενδιαφέρει να πλησιάσει με εντιμότητα την ανθρώπινη περιπέτεια.⁶

«Ο τίτλος πάντα θέλω να είναι μια λέξη, δυο, τρεις, όχι περισσότερες, δεν είμαι υπέρ ενός μακροσκελούς τίτλου που μαρτυρεί αυταρέσκεια ή αβεβαιότητα. Θέλω να είναι ένα καμπανάκι. Και ο στόχος, το τέλος του βιβλίου, είναι αυτό που με κινητοποιεί. Ξεκινάω ξέροντας το τέλος, και ενώ κάνω αρκετά σχέδια για τη διακύμανση της πλοκής μέσα στο χρόνο, για το πώς ελίσσεται ανάμεσα στους χαρακτήρες, το τέλος δεν θέλω να το αφισβητήσω».⁷ Πάντοτε πριν ξεκινήσει ένα βιβλίο έχει ήδη καταγράψει τους ήρωες-πρωταγωνιστές, τους δευτεραγωνιστές, ακόμη και τους τριταγωνιστές, μισοτελειωμένα κεφάλαια και παραγράφους. Το τέλος του βιβλίου, όμως, είναι αυτό που την παροτρύνει στη συγγραφή. Άλλωστε, όπως έχει δηλώσει σε τηλεοπτική της συνέντευξη στην εκπομπή της ΕΡΤ «Η ζωή είναι αλλού», επιδιώκει πάντοτε οι κορυφαίες πράξεις να συμβαίνουν αρκετά πριν το τέλος του έργου, έτσι ώστε το τέλος να επέρχεται ως λύση του έργου και ως κάθαρση για τον αναγνώστη.

Όλη της η συγγραφή κινείται με μοναδικό στόχο το τέλος, σαν να θέλει να αποδώσει στον αναγνώστη ένα έργο αντίστοιχο της αρχαίας τραγωδίας, καθώς επιλέγει να μας αποδώσει ένα έργο τέλει, με αρχή-μέση-τέλος, επικεντρωμένο σε μία κορυφαία στιγμή, η οποία είναι κρίσιμη, ικανή να μεταβάλλει ολόκληρη την τύχη των ηρώων. Επιπλέον, προσπαθεί όλες οι αιτίες, οι αφορμές, καθώς και οι σκέψεις των ηρώων να

⁴ Ορφανίδου Ε., ό.π.

⁵ Τριβόλη Δ., «Ιωάννα Καρυστιάνη: Η σημερινή Αθήνα είναι ζωντανή δυσφήμιση του πολιτικού συστήματος Ελλάδας και Ευρωπαϊκής Ένωσης. Χιλιάδες στοιβαγμένοι μετανάστες, χιλιάδες λουκέτα, εγκληματικότητα, διαδηλώσεις απολυμένων κι υποψηφίων για απόλυση, σιδηρόφραχτα ρολά, ατελείωτες ουρές σε ΙΚΑ, ΔΕΗ, ΟΑΕΔ, σκοτεινοί δρόμοι, διαβάτες που βιάζονται και παραμιλούν, σαλταρισμένες φάτσες», *Lifo*, 22/11/2011.

⁶ Νικολάου Μ., «Ιωάννα Καρυστιάνη: Συναρπαστικό το γήρας», *Μακεδονία*, 17/12/2007.

⁷ Ορφανίδου Ε., ό.π.

αποδίδονται με σαφή και ολοκληρωμένο τρόπο, εντός του ενιαίου αφηγηματικού πλαισίου. Τέλος, βασικό συστατικό για την ολοκλήρωση του έργου της είναι η τραγικότητα και η δεινή θέση των ηρώων να αποδίδεται με τέτοιο τρόπο ώστε ο αναγνώστης να αισθάνεται αφενός έλεος, δηλαδή συμπόνια και κατανόηση, καθότι θα συμπάσχει μαζί τους, και αφετέρου δέος, δηλαδή φόβο για τις συμφορές που ταλανίζουν τους ήρωες. Όλη αυτή η διαδικασία οδηγεί στην κάθαρση του αναγνώστη. Η κάθαρση συναποτελεί ένα γνωστικό-ηθικό και ένα συναισθηματικό-ηθικό γεγονός⁸. Δηλαδή ο αναγνώστης καθαίρεται από τον φόβο και τη συμπόνοια, όταν αντιλαμβάνεται τις αιτίες της καταστροφής και όταν αντλεί τα αντίστοιχα διδάγματα για τον εαυτό του.

Η συγγραφέας επίσης έχει δηλώσει σε συνεντεύξεις της ότι, παρότι προαποφασίζει τον τίτλο ενός έργου και το τέλος του, στην πορεία της συγγραφής της υπάρχει πλήθος αλλαγών, διότι, καθώς οι ήρωες παίρνουν σάρκα και οστά, αυτονομούνται και χαράζουν τη δική τους πορεία, ωστόσο αυτό που δεν αλλάζει ποτέ είναι ο πρωταρχικός στόχος που θέτει όταν ξεκινά τη συγγραφή, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι προαποφασίζει τι είδους μυθιστόρημα θα γράψει. Δηλαδή, παρά τις έντονες πολιτικές πεποιθήσεις της, καθώς και την ενεργό της δράση στην πολιτική, δεν προαποφασίζει εάν θα γράψει π.χ. ένα πολιτικό μυθιστόρημα ή ένα αστυνομικό. Λέει χαρακτηριστικά: «Μπαίνω μέσα σε όλα. Και θέλω κάτι να κρατώ ανοιχτό. Για να κρατιέμαι από αυτό. Να μην καταπνίξω το ένστικτο. Να μην φοβηθώ τον καημό. Πάω μ' αυτά οδηγό και όχι με φιλολογικούς δρόμους».⁹

⁸ Χρονόπουλος Κ., *Η αριστοτελική τραγική κάθαρσις*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2000.

⁹ Ορφανίδου Ε., ό.π.

ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΚΑΡΥΣΤΙΑΝΗ ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΥ

«Δεν πάμε σε ξένο τόπο με άδεια χέρια. Δεν ξεκόβουμε από τον αληθινά δικό μας κόσμο. Δεν ξεσπάμε σε αθώους επειδή δεν κοτάμε ή δεν ήρθε η ώρα να λογαριαστούμε με τους φταίχτες. Ό,τι και να γίνει το γιασεμί θα μοσχοβολάει»¹⁰. Αυτές είναι οι αρχές που διδάχτηκε η Ιωάννα Καρυστιάνη από τους γονείς της και τις τηρεί απαρέγκλητα.

Η Ιωάννα Καρυστιάνη γενήθηκε στα Χανιά της Κρήτης από μικρασιάτες γονείς, αλλά μόλις έκλεισε τα δεκαοχτώ της χρόνια, το 1970, μετεγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου σπούδασε στη Νομική Σχολή Αθηνών¹¹. Στα φοιτητικά της χρόνια είχε έντονη πολιτική δράση. Στις αρχές του 1973 εξελέγη πρόεδρος της Φοιτητικής Ένωσης Κρητών, συμβάλλοντας ώστε να στραφεί η παράταξη σε πιο αριστερές θέσεις. Επίσης, επανέφερε το προδικτατορικό όνομα του περιοδικού που εξέδιδε η Ένωση «Ξαστεριά», το οποίο για την εποχή του θεωρείτο κάτι παραπάνω από τολμηρό. Ακόμη, ανήκε σε αυτούς που πρωτοστάτησαν στην κατάληψη της Νομικής.¹² Μάλιστα, δεν δίστασε να ομολογήσει τη συμμετοχή της στη φοιτητική εξέγερση του 1973 στο βιβλίο *Όλη νύχτα εδώ*, το οποίο κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Καστανιώτη και συμπεριλαμβάνει μαρτυρίες από αυτόπτες μάρτυρες, φοιτητές, διαδηλωτές και στρατιωτικούς.

Η ίδια εξομολογείται χαρακτηριστικά: «Θυμάμαι λοιπόν, επειδή ήταν πρόσφατο το αιματοκύλισμα στη Χιλή, δεν το θεωρήσαμε και απίθανο να συμβεί το ίδιο και στην Ελλάδα. Δεν θέλαμε να σκοτωθούμε –παιδιά ήμασταν–, αλλά μερικές φορές νιώθεις ότι δεν γίνεται διαφορετικά. Ίσως επειδή η στρατιωτική δικτατορία είχε αποδειχτεί τόσο αηδιαστική, τόσο προσβλητική στην ανθρώπινη ύπαρξη, τόσο ανενδοίαστη, τόσο επικίνδυνη, νιώθαμε ότι δεν μπορούσε να γίνει διαφορετικά [...] Οπότε δεν γινόταν να μην πάμε στο Πολυτεχνείο. Εμένα δεν μου πέρασε ποτέ από το μυαλό να καθίσω στ' αυγά μου, κι ας είχα διαλυθεί ψυχολογικά στην ΕΣΑ. Ήταν πια πολύ ντροπιαστική κατάσταση η Δικτατορία. “Κυλώνιον Άγος” [...] Όταν έπεσε η Χούντα, η ΚΝΕ με “ξεκλείδωσε” τρεις μέρες μετά. Όλη η Ελλάδα ήταν στους δρόμους και εγώ ακόμα κλειδωμένη. Και με το που βγήκα, παίρνω τηλέφωνο τους δικούς μου στην Κρήτη

¹⁰ Ιντζέμπελης Ε., «Ιωάννα Καρυστιάνη συνέντευξη στον Επιδοφόρο Ιντζέμπελη», διάστιχο, 13/11/2018.

¹¹ Καρυστιάνη Ι., «Η Ιωάννα Καρυστιάνη αφηγείται τη ζωή της στη LIFO», *Lifo*, 24/11/2011.

¹² Δημοκίδης Α., «11 λόγοι που θέλω για Πρόεδρο της Δημοκρατίας την Ιωάννα Καρυστιάνη. Γιατί η συγγραφέας είναι η καλύτερη επιλογή για την πρώτη Ελληνίδα Πρόεδρο», *Lifo*, 16/2/2015.

(τους πρώτους τρεις μήνες νόμιζαν ότι έχω πεθάνει). [...] Αυτό που θέλω να σου πω είναι ότι στο Πολυτεχνείο νιώσαμε πλήρεις υπάρξεις. Δηλαδή, ακόμα και αν εκείνοι που από τη φύση τους ή από τις συνθήκες της ζωής ένιωθαν ως πολύ μεγάλη απειλή τη μοναξιά, εκείνες τις μέρες δεν τη νιώσανε ούτε δευτερόλεπτο»¹³.

Επιπροσθέτως, η Ιωάννα Καρυστιάνη δεν διστάζει σε συνέντευξή της να δηλώσει ότι μετά από τον αγώνα που έδωσε στα φοιτητικά της χρόνια, έκανε έναν νέο αγώνα προκειμένου να διαφυλάξει την ατομικότητά της, ωστόσο μετέπειτα κατέβαλε ακόμα μεγαλύτερη προσπάθεια ώστε αυτή η ατομικότητα να μην γίνει ατομισμός, και μάλιστα αυτή την ψυχική δύναμη τη θεωρεί ιδανική και προσπαθεί να τη μεταλαμπαδεύει και στους ήρωες των βιβλίων της. Επιπλέον, τονίζει ότι, παρότι υπήρξε σε εφηβική ηλικία φεμινίστρια, μεγαλώνοντας συνειδητοποίησε ότι το πρόβλημα είναι ταξικό και δεν περιχαράκώνεται μόνο γύρω από το γυναικείο φύλο. Αυτή η πεποίθηση την έκανε να βλέπει όλες τις ιστορίες που ήθελε να καταγράψει να δομούνται με βάση τη δικαιοσύνη ανάμεσα σε άντρες, γυναίκες και παιδιά, διότι «δικαιούνται να υπάρχουν όλοι και είναι κακό για τον συγγραφέα να επιμένει και να περιχαράκώνεται σε μια κοινωνική κατηγορία, σε ένα φύλο, σε μία άποψη»¹⁴.

Η Ιωάννα Καρυστιάνη, ωστόσο, πέρα από την έντονα πολιτικοποιημένη στάση στα γεγονότα του Πολυτεχνείου, δηλώνει σε συνέντευξή της ότι, παρότι είχε προτάσεις μετέπειτα να ασχοληθεί με την πολιτική, δεν το έκανε διότι θεωρεί για τον εαυτό της ότι δεν ανήκει στη στόφα των πολιτικών¹⁵. Της αρκεί να πολιτικολογεί μέσω της καθημερινής ζωής και των μυθιστορημάτων της. Δεν προσπάθησε ποτέ να εκμεταλλευτεί την ενεργό της δράση, ούτε τον βασανισμό της από τη Χούντα, εξαργυρώνοντάς τον είτε πολιτικά είτε καλλιτεχνικά, παρότι δέχτηκε προτάσεις να πολιτευτεί και με την αριστερά αλλά και ως επικεφαλής του ψηφοδελτίου επικρατείας της Νέας Δημοκρατίας, καθότι η συμπάθεια προς το πρόσωπό της είναι υπερκομματική¹⁶. Εξάλλου, η απογοήτευσή της για την υφιστάμενη κατάσταση στη χώρα μας είναι καθηλωτική.

Αυτό που τη στενοχωρεί είναι ότι οι αριστερές δυνάμεις δεν συσπειρώνονται προκειμένου να λύσουν το πρόβλημα, αλλά επιμένει η κάθε ξεχωριστή παράταξη στη δική την κριτική αλαζονεία.¹⁷ Εξάλλου, κανένας δεν χρειάζεται βοήθεια προκειμένου

¹³ Χανδρινός Ι., *Όλη νύχτα εδώ*, Καστανιώτης, Αθήνα 2019.

¹⁴ Γκίκα Ε., «Ιωάννα Καρυστιάνη: Το γράψιμο είναι μια άσκηση μνήμης», *fractal*, 5/08/2015.

¹⁵ Καρυστιάνη Ι., ό.π.

¹⁶ Δημοκίδης Α., ό.π.

¹⁷ Καρυστιάνη Ι., ό.π.

να διαπιστώσει πόσο άθλια είναι η κατάσταση που βιώνουμε με τα μνημόνια, αυτό κατά τη συγγραφέα το διαπιστώνει κανείς κοιτώντας γύρω του. Πρέπει να ξαναπάρουμε μπρος οικονομικά και ψυχολογικά, αυτό προσπαθεί να πεί με τα έργα της, ότι όλοι, προκειμένου να συνεχίσουμε, πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι, παρά την κοινωνικοπολιτική αδικία, στη ζωή υπάρχει ομορφιά και έμπνευση.

Η σημερινή Αθήνα δεν της αρέσει. Την ψυχοπλακώνουν όλα τα κακώς κείμενα και τη θλίβει η έλλειψη δικαιοσύνης. Σήμερα διαβάζει και γράφει όχι μόνο για να καταγράψει όσα την πνίγουν, αλλά και για να ξεχάσει τους απλωμένους λογαριασμούς στο τραπέζι της κουζίνας και τις ατελείωτες ουρές σε τράπεζες και στον ΟΑΕΕ. Η Αθήνα τού σήμερα, πέρα από την έλλειψη υποδομών, αποτελεί κατά τη συγγραφέα δυσφήμιση όχι μόνο για την ίδια τη χώρα αλλά και για ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση, καθότι την κοσμούν μονάχα λουκέτα, διαδηλώσεις απολυμένων, εγκληματικότητα, στοιβαγμένοι μετανάστες και σαλταρισμένες φάτσες. «Εδώ φιλοξενήσαμε την ‘πρεμιέρα’ και προβάλλουμε τα ‘προσεχώς’ και άλλων ευρωπαϊκών πόλεων, όπως δείχνουν οι αριθμοί της ύφεσης, οι εξελίξεις στα εργασιακά και το πυρ ομαδόν των ισχυρών κατά του κοινωνικού κράτους»¹⁸.

Σε ερώτηση εάν θεωρεί ότι πραγματοποιήθηκαν τα όνειρα των νέων της μεταπολίτευσης, απαντά πως σίγουρα κανένας τους δεν επιδίωκε αρχικά τα απατηλά μεγαλεία και μετέπειτα τα ξένα υπερταμεία. Σίγουρα κανείς δεν είναι ευτυχισμένος βλέποντας τα ατομικά δικαιώματα να καταστρατηγούνται και τη λαϊκή κυριαρχία να γκρεμίζεται. Το προσφυγικό και η ανεργία είναι σε έξαρση και οι λαοί υπερχρεωμένοι. Απότοκος όλου αυτού του εφιάλτη είναι επίσης η έξαρση του εθνικισμού και των νεοναζιστικών μορφωμάτων.¹⁹

Επίσης, δεν διστάζει να δηλώνει επανειλημμένα σε συνεντεύξεις της ότι απότοκος της οικονομικής κρίσης δεν είναι μόνο τα δεινά της καθημερινότητας αλλά ακόμα και η γλώσσα, αφού πλέον τείνουμε να χρησιμοποιούμε οικονομικούς όρους μιλώντας για συναισθήματα («επενδύω» σε μια γνωριμία, «έλλειμμα» αγάπης, «διαχείριση» πένθους). Η λέξη «διαχείριση», συμπληρώνει, ταιριάζει σε λογιστές, όχι σε θάνατο, ο θάνατος ταιριάζει με τον σπαραγμό και το πένθος και δεν διαχειρίζεται όπως ο οικονομικός ισολογισμός μιας εταιρείας²⁰. Θεωρεί ότι έχει στρεβλωθεί ακόμη και η

¹⁸ Στο ίδιο.

¹⁹ Ιντζέμπελης Ε., ό.π.

²⁰ Στο ίδιο.

λέξη «δημοκρατία», όταν λαμβάνονται τόσο δυσβάσταχτα μέτρα για τους χαμηλοσυνταξιούχους²¹.

Η Ιωάννα Καρυστιάνη πιστεύει ακράδαντα ότι κάθε λαός οφείλει να γνωρίζει την ιστορία του, τις παραδόσεις του και τις γλωσσικές και μη ιδιαιτερότητές του, δίχως όμως η γνώση αυτή να είναι προσηλωμένη σε αρχαία κλέη, αλλοτινή ακμή και ένδοξους παλιούς αγώνες. Φρονεί πως η επιλεκτική χρήση της ιστορίας εγείρει κινδύνους, διότι πυροδοτεί όχι τη μνήμη αλλά τον εθνικισμό. Είναι σημαντικό να αγαπάμε τον τόπο μας, όχι όμως γυρίζοντας την πλάτη στα λάθη της ιστορίας του. Η ίδια δηλώνει ότι η αγάπη της για τη χώρα είναι απέραντη, γι' αυτό και καταγράφει διαρκώς αυθεντικές ιστορίες αναζήτησης, νοσηματοδότησης και νόστου για ανθρωπιά, έχοντας πάντοτε για οδηγό την κριτική ματιά και τον στοχασμό²².

Επιπλέον, τον Ιούλιο του 2015, συμμετείχε ως επίτιμη καλεσμένη σε μια ημερίδα υπό τον τίτλο «Δικαιοσύνη και Λογοτεχνία» στην Εθνική Σχολή Δικαστών στη Θεσσαλονίκη, όπου της ζητήθηκαν οι απόψεις της επί του θέματος. Μεταξύ άλλων είπε τα εξής: «Μάλλον θα διαπιστώνετε ότι η κακή λειτουργία των θεσμών, η προσβολή τους με νόμους, όπως π.χ. αυτός Περί Ευθύνης Υπουργών, μπορεί να εξοργίσει αλλά και να μειώσει τις ηθικές αντιστάσεις πολλών, να μετατρέψει όλη την κοινωνία σε ένα υποβρύχιο που γέρνει. Και σίγουρα, λόγω γνώσεων συνολικής εποπτείας και πλούσιας εμπειρίας στον στίβο της καθημερινής πρακτικής, εσείς πρώτοι από όλους γνωρίζετε ότι το νόμιμο δεν είναι πάντοτε ηθικό [...] και αντίθετα το παράνομο δύναται να είναι και ηθικό, και εδώ υπεισερχόμαστε και εμείς, η λογοτεχνία, το θέατρο, η μουσική, ο κινηματογράφος, οι εικαστικές δημιουργίες. Η παγκόσμια σκηνή της τέχνης έχει προσθέσει προβληματισμό και έχει προσφέρει εμβληματικούς ήρωες είτε μικροπαραβάτες του νόμου για λόγους επιβίωσης είτε αρνητές συμμόρφωσης με νόμους που συνθλίβουν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και ελευθερίες»²³.

Εξάλλου, όπως έχει δηλώσει και η ίδια, η έννοια της δικαιοσύνης είναι ένα στοιχείο που τη χαρακτηρίζει σε κάθε έκφανση της ζωής της. Ειδικότερα, δηλώνει ότι, επειδή ταλανίζεται από ενοχισμό, και όταν γράφει αλλά και, κατ' επέκταση, στη ζωή της προσπαθεί πάντοτε να φέρεται σε όλους με πρωταρχικό της μέλημα τη δικαιοσύνη. Δεν αντέχει να προσπεράσει κάποιον, αλλά θέλει αντιθέτως να δίνει σε όλους τον

²¹ Παπασπύρου Σ., «Κάθε ακρότητα κρύβει μια αδικία», *Νέα Πρωία*, 31/10/2010.

²² Τσακάλου Γ., ό.π.

²³ «Τι ειπώθηκε στην ημερίδα “Δικαιοσύνη και Λογοτεχνία”», *typosthes*, 20/3/2015.

απαιτούμενο χρόνο, είτε αυτοί είναι οι άνθρωποι γύρω της είτε οι χαρακτήρες του βιβλίου της»²⁴.

Εν κατακλείδι, αξίζει να αναφερθούμε και στην άποψη της συγγραφέα για τον εγκλεισμό ως μέσο σωφρονισμού και δικαιοσύνης: «Ο εγκλεισμός και ο τρόπος που λειτουργεί το σωφρονιστικό σύστημα νομίζω ότι δεν βοηθά στην πράξη την αυτοσυνειδησία των ανθρώπων, οι οποίοι μόνο έτσι θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν αυτό που έχουν κάνει. [...] δεν αισθάνομαι ούτε εισαγγελέας ούτε δικηγόρος, παρότι πήγα στη Νομική, κάνω το συνήγορο των μυθιστορηματικών ηρώων και ψάχνω ως πούμε αυτούς με το βεβαρυμένο ποινικό μητρώο [...] η ζωή μέχρι το τελευταίο δευτερόλεπτο θα πρέπει να παρέχει ατομικά δικαιώματα στον κάτοχό της»²⁵.

²⁴ Μπέκος Γ., «Ιωάννα Καρυστιάνη, ο κόσμος χρειάζεται βοήθεια και τον τόνο τον δίνουν οι ηγεσίες», *Το Βήμα*, 10/10/2015.

²⁵ Τηλεοπτική συνέντευξη της Ιωάννα Καρυστιάνη στην εκπομπή «Η ζωή είναι αλλού» στην ΕΡΤ, 2014.

ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΑΔΙΚΙΑ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΚΑΡΥΣΤΙΑΝΗ

Στα περισσότερα έργα της η συγγραφέας ακολουθεί παρεμφερή δομή και τρόπο προσέγγισης του θέματος της δικαιοσύνης. Συνήθως επιλέγει να αναδείξει μια ομάδα ανθρώπων, και όχι ένα μεμονωμένο πρόσωπο, προκειμένου να θίξει τα θέματα που την απασχολούν. Αυτό το πραγματοποιεί είτε μέσω πολλών διαφορετικών διηγημάτων που μπορεί να απαρτίζουν ένα βιβλίο (*Κυρία Κατάκη, Καιρός σκεπτικός*) είτε μέσω ενός και μόνου μυθιστορήματος, το οποίο επιλέγει να διανθίσει με περισσότερα από ένα πρωταγωνιστικά πρόσωπα, (*Το φαράγγι, Χίλιες ανάσες, Μικρά Αγγλία, Κουστούμι στο χόμα, Ο άγιος της μοναξιάς, Νύφες, Σουέλ, Τα σακιά*), προκειμένου να στήσει ισομερώς έναν καμβά πάνω στον οποίο θα προβληθεί η έννοια της δικαιοσύνης²⁶. Η αίσθηση της δικαιοσύνης είναι διάχυτη ακόμη και στην κατανομή των ρόλων. Εξάλλου, η ίδια η συγγραφέας έχει δηλώσει σε συνέντευξή της στην εφημερίδα *Το Βήμα*: «προσπαθώ κατά το δυνατόν να χειριστώ με μια δικαιοσύνη τους ανθρώπους και τους ήρωές μου», αποδίδοντας στο ίδιο το κείμενο μια ακριβοδίκαιη πολυφωνικότητα.

Η αφηγηματική φωνή είναι διαρκώς ενιαία, χρησιμοποιεί πάντα έναν τριτοπρόσωπο εξωδιηγητικό αφηγητή²⁷, ο οποίος κάθε φορά εστιάζει σε ένα διαφορετικό πρόσωπο της ιστορίας. Επιπροσθέτως, παρακολουθούμε όχι μόνο το ίδιο το πρόσωπο στο οποίο εστιάζει ο αφηγητής, αλλά μέσω της οπτικής του αντιλαμβανόμαστε και τα υπόλοιπα πρόσωπα. Επομένως, οι ιστορίες της συγγραφέα αναπτύσσονται με τέτοιο τρόπο ώστε τα πρόσωπα όχι μόνο να παρατηρούν, αλλά και να παρατηρούνται, προκειμένου να δημιουργηθεί στον αναγνώστη μια πλήρως διαμορφωμένη άποψη για κάθε χαρακτήρα, δίχως κενά και απορίες. Αναφορικά με την εστίαση των έργων, επιλέγεται πάντοτε η μηδενική εστίαση, καθότι ο αφηγητής, ως

²⁶ Ο Γ. Περαντωνάκης φρονεί ότι η συγγραφέας, ιδίως στο έργο της *Το Φαράγγι*, ακολουθεί μια τάση η οποία προυπήρχε αλλά από το 2011 και έπειτα ενισχύθηκε, δηλαδή διαχωρίζει ισομερώς ένα έργο και ενώ προβάλλει ένα πρόσωπο ως πρωταγωνιστή «αφήνει να παρελάσουν μια πλειάδα χαρακτήρων, καθένας με τον ρόλο του, καθένας με μοιρασμένο το μερίδιο στη δράση και στο ψηφιδωτό που δημιουργείται» («Το φαράγγι των βιωμάτων μας», bookpress, 1/2/2016).

²⁷ Ρενέ Γ. & Όστιν Γ., *Θεωρία Λογοτεχνίας*, μτφρ. Σ. Δεληγιώργης, Δίφρος, Αθήνα 1990.

παντογνώστης, γνωρίζει οτιδήποτε αφορά τις σκέψεις των ηρώων και τις πράξεις τους, λεπτομέρειες που κανένα άλλο πρόσωπο της ιστορίας δεν γνωρίζει.²⁸

Επιπλέον, παρατηρούμε ότι στα έργα της Καρυστιάνη κυριαρχούν ο εσωτερικός μονόλογος με ένθετο πλάγιο λόγο μέσα σε μακροσκελείς παραγράφους και όχι ο διάλογος, γεγονός που, όπως αναφέρει και η ίδια σε τηλεοπτική της συνέντευξη στη μαγνητοσκοπημένη εκπομπή της ΕΡΤ «Η ζωή είναι αλλού» το 2014, τη δυσκόλεψε ιδιαίτερα προκειμένου να αποδώσει το μυθιστόρημα *Μικρά Αγγλία* σε σενάριο, ώστε να κινηματογραφηθεί μετέπειτα η ομώνυμη ταινία. Ο εσωτερικός μονόλογος είναι μια αφηγηματική τεχνική που χρησιμοποιείται ευρέως από τη συγγραφέα σε όλα της τα έργα, καθότι, όπως αναφέρει και η ίδια σε συνέντευξή της, «ο εσωτερικός μονόλογος που τότε ευλογεί και τότε βασανίζει δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο λογίων και διανοουμένων με πέντε μεταπτυχικά. Σε απόλυτη συνάφεια στον στίβο της καθημερινότητας και της βιοπάλης, οι άνθρωποι οι απλοί έχουν έναν δικό τους τρόπο να βλέπουν τα πράγματα. Με πολύ ωριμότητα, σοφία και χωρίς φιλολογικά φτιασιδώματα».²⁹

Η Ιωάννα Καρυστιάνη επιλέγει να χρησιμοποιήσει ευρύτατα τον ελεύθερο πλάγιο λόγο, έτσι ώστε ο λόγος κάθε προσώπου να αποδίδεται μέσα από τη φωνή του αφηγητή: «Η Ινώ μονάχη, με τις κοτόν περλέ, τις μουλινέ, τις ντεγκραντέ κλωστές της κεντούσε άσημες ιστορίες, με άσημους πρωταγωνιστές, ούτε ευεργέτες ούτε εξολοθρευτές. Στιγμιαία της είχε περάσει από το μυαλό να φτιάξει κι αυτή ένα ιστορικό πανό, τον Σαμαρά και τον Βενιζέλο αλά μπρατσέτα, μόνο και μόνο για να μπήγει βελόνες στα μούτρα τους». Στο απόσπασμα αυτό από το βιβλίο *Το Φαράγγι* εκθέτει μέσω του πλαγίου λόγου όχι μόνο τις πράξεις αλλά και τις σκέψεις ενός προσώπου. Ο ελεύθερος πλάγιος λόγος συνδυάζει άρρηκτα την αμεσότητα του διαλόγου με την απόσταση, χαρίζοντας στα έργα όχι μόνο παραστατικότητα αλλά και γλαφυρότητα.

Οι ανωτέρω αφηγηματικές τεχνικές³⁰ που πλαισιώνουν κάθε έργο στοχεύουν στο να μεταδώσουν στον αναγνώστη όχι μόνο τα γεγονότα καθεαυτά και την επικοινωνία των ηρώων μεταξύ τους, αλλά κάθε μύχια σκέψη, ώστε να καταφέρει ο αναγνώστης να πλησιάσει σταδιακά όλους τους ήρωες και να κατανοήσει τις επιλογές τους και τη στάση τους. Εξάλλου, όπως γράφει και ο Φιόντορ Ντοστογιέφσκι στο έργο του *Ο*

²⁸ Κιοσσές Σ., *Εισαγωγή στη δημιουργική ανάγνωση και γραφή του πεζού λόγου*, Κριτική, Αθήνα 2018.

²⁹ Ορφανίδου Ε., ό.π.

³⁰ Eagleton T., *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*, μτφρ. Μ. Μαυρωνάς, Οδυσσέας, Αθήνα 1989.

Ηλίθιος, «Μην ξεχνάτε ότι οι αιτίες των ανθρώπινων πράξεων είναι συνήθως πιο πολύπλοκες και ποικίλες από τις εξηγήσεις τους»³¹. Κατά συνέπεια, το μονοπάτι που ακολουθεί κάθε συγγραφέας στην προσπάθειά του να αποδώσει ένα ψυχογραφικό μυθιστόρημα³², σκιαγραφώντας τις εναλλαγές της συμπεριφοράς ενός εκάστου ήρωα, είναι ιδιαίτερα τραχύ και δυσπρόσιτο.³³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα ψυχογραφίας στην παγκόσμια λογοτεχνία αποτελεί το έργο *Έγκλημα και Τιμωρία* του ρώσου συγγραφέα, όπου ο Ντοστογιέφσκι θέτει ένα μείζον ερώτημα μέσα από τον φοιτητή Ρασκόλνικωφ, ο οποίος έγινε δολοφόνος καταγγέλοντας την κοινωνική αδικία, και αναρωτάται εάν αυτή η δολοφονία τον καθιστά εγκληματία, την ίδια στιγμή που οι κατέχοντες την πολιτική εξουσία δημιουργούν έναν πόλεμο, ευθυνόμενοι για εκατομμύρια θανάτους. Έτσι και η Ιωάννα Καρυσιάνη επιλέγει να θέσει καίρια κοινωνικά ερωτήματα στον αναγνώστη της για το κοινωνικά σωστό και το κοινωνικά λάθος, για το κοινωνικά δίκαιο και το κοινωνικά άδικο, αναλύοντας με τη βοήθεια του παντογνώστη αφηγητή κάθε επιμέρους σκέψη, αίσθηση και πράξη των ηρώων της. Δεν διστάζει, μάλιστα, στο μυθιστόρημα *Τα σακιά*, να αποδώσει την πλευρά ενός δολοφόνου και βιαστή καθώς και της μητέρας του, δυο πρόσωπα που συνήθως βρίσκονται στο στόχαστρο και λοιδορούνται από την κοινωνία. Όμως η αριστοτεχνική αφήγηση της συγγραφέα και η εμβάθυνσή της στους ήρωες όχι μόνο τους δικαιολογεί, αλλά και τους καθαίρει στα μάτια των αναγνωστών.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι εύπλαστη και πολυσήμαντη. Θα μπορούσε να λεχθεί μετά βεβαιότητας ότι είναι δύσκολο να προσδιοριστεί ένας συγκεκριμένος ορισμός που να την εμπεριέχει. Πάντως, σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να συγχέεται και να ταυτίζεται με τη δικαιοσύνη με τη δικανική της μορφή. Ωστόσο, θεωρείται ως άμεσος στόχος της εκάστοτε δημόσιας πολιτικής των σύγχρονων εκδημοκρατισμένων κοινωνιών. Σε μία σύγχρονα δομημένη κοινωνία κάθε πολίτης,

³¹ Ντοστογιέφσκι Φ., *Ο Ηλίθιος*, μτφρ. Κ. Σίνου, Ζαχαρόπουλος Σ.Ι., Αθήνα 1999.

³² Σε ένα ψυχογραφικό μυθιστόρημα περιγράφονται τα χαρακτηριστικά εκείνα των ηρώων που σχετίζονται με την ψυχοσύνθεσή τους, δηλαδή οι προβληματισμοί τους και οι πιο ενδόμυχες σκέψεις τους με λεπτομερή αναπαράσταση. Κατά συνέπεια, δεν περιγράφονται μόνο οι χαρακτήρες των ηρώων, αλλά και κάθε πτυχή τους. Ως ψυχογράφος στην ελληνική λογοτεχνία, χαρακτηρίστηκε πρώτος ο Γεώργιος Βιζυηνός με το έργο του *Το αμάρτημα της μητρός μου*. Αθανασοπούλου Σ., «Τι είναι η ψυχογραφία στη λογοτεχνία;», <https://www.thematofylakes.gr/ti-einai-i-psyxografia-sti-logotexnia/>

³³ Hawthorn J., *Ξεκλειδώνοντας το κείμενο. Μια εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*, μτφρ. Μ. Αθανασοπούλου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2002.

ανεξαρτήτως κοινωνικού υποβάθρου, θα πρέπει να δύναται να συμμετέχει απρόσκοπτα στην κοινή ζωή της χώρα του, έχοντας ίσες ευκαιρίες με όλη την υπόλοιπη κοινωνία.

Είναι σαφές ότι μια κοινωνία δεν είναι δυνατό να ευημερεί αν οι πολίτες της δεν είναι ίσοι, όχι μόνο απέναντι στον νόμο, αλλά απέναντι και στις ευκαιρίες κοινωνικής συμμετοχής, πνευματικοκοινωνικής ανέλιξης, εργασιακής πρωτοβουλίας και αξιοπρεπούς διαβίωσης. Δυστυχώς, όσο και να ευαγγελιζόμαστε ότι σήμερα έχει παταχθεί κάθε μορφής ανισότητα, μέσω διεθνών οργανισμών και διεθνών συμβάσεων, η προσπάθεια αντιμετώπισης με διεθνείς δράσεις διάφορων κοινωνικοπολιτικών δυσχερειών, όπως ο κοινωνικός αποκλεισμός, η ανεργία και οι φτώχεια, έχει παταγωδώς αποτύχει. Ο σύγχρονος κόσμος ταλανίζεται από τα ίδια προβλήματα που επαναλαμβάνονται ανά τους αιώνες. Οι καταστάσεις αλλάζουν και τα προβλήματα προσαρμόζονται στους νέους ρυθμούς, αλλά η ανθρώπινη πικρία από η ανασφάλεια λόγω της κοινωνικής αδικίας παραμένουν ατόφιες.

Αυτούς τους ανθρώπους αναζητά η συγγραφέας, ανθρώπους με αρχέγονες ρίζες στο παρελθόν για να αναδειχθεί ο ανθρώπινος πόνος μέσω της καθημερινότητας. Επιδίδεται σε πολύπλοκες περιγραφές και απλή πλοκή. Στόχος της δεν είναι να εντυπωσιάσει μέσω του μυστηρίου και της πολυπλοκότητας, κάθε άλλο, το δικό της μυστήριο εκτυλίσσεται μέσω μιας αλλιώτικης αφετηρίας, αυτή της λιτότητας.

Στο μυθιστόρημα *Χίλιες ανάσες*, για παράδειγμα, η συγγραφέας επιλέγει το Κουκούτσι, ένα φανταστικό νησάκι του Αιγαίου κοντά στη Σύρο, για να τοποθετήσει την ιστορία της, η οποία άρχεται από το τέλος της. Ένας θάνατος επισφραγίζει τη λύση ενός παλαιού μυστηρίου που βασανίζει τους ήρωες του βιβλίου. Η Πηγή, η πρωταγωνίστρια της ιστορίας, πηγαίνει στο νεκροτομείο της Σύρας για να αναγνωρίσει το πτώμα του αυτόχειρα συζύγου της, ο οποίος είχε εξαφανιστεί αλλά βρέθηκε πνιγμένος. Ένα πτώμα που δεν θύμιζε καθόλου εκείνον, τον Στέλιο της. Αλλά η ανάγκη της βεβαιότητας του θανάτου, προκειμένου να ηρεμήσει το είναι της, την οδηγεί σε αυτήν την πράξη: «δεν ζητούσε πια παρά έναν τάφο, Θεέ μου, λυπήσου μας και δώσε ημίν, δώσε μου έναν τάφο, να τελειώνουμε», λέει χαρακτηριστικά. Από αυτήν την πράξη απελπισίας ξεκινά να ξετυλίγεται ένα κουβάρι αντιδράσεων των απλών, καθημερινών ανθρώπων που συνθέτουν τη μικρή κοινωνία μιας ξεχασμένης νήσου, φτάνοντας στη λυτρωσή τους και στην απόδοση ηθικής δικαιοσύνης.

Η συγγραφέας, με αργόσυρτους ρυθμούς μιας πολύπλοκης αφήγησης, ξετυλίγει τις ζωές των ηρώων της για να φτάσει στο τέλος του βιβλίου να αποκαλύψει ένα ένοχο μυστικό που ταλανίζει τις ζωές όλων. Ο θάνατος της μικρής Νίνας το 1975, στον

φουντωτό βράχο, έναν απότομο γκρεμό του νησιού, στοιχειώνει τις ζωές τριών φίλων, του Στέλιου, του Ισίδωρου και του Ηλία, οι οποίοι υπήρξαν ταυτόχρονα ερωτευμένοι μαζί της. Το 2015 η ενοχική διαδρομή και των τριών ηρώων λαμβάνει τέλος με την αυτοκτονία του Στέλιου.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι στο εν λόγω μυθιστόρημα οι ήρωες παλεύουν για να αποκτήσουν τη γαλήνη της δικαιοσύνης έπειτα από το βάρος ενός θανάτου. Τρεις αχώριστοι φίλοι απομακρύνονται ο ένας από τον άλλον και ορκίζονται αιώνια σιωπή, καταδικάζοντας οι ίδιοι τους εαυτούς τους σε δυστυχία προκειμένου να πληρώσουν για το θλιβερό συμβάν. Το βάρος της αδικίας δυσβάσταχτο, μόνο μια βαριά ποινή, ένα άσχημο τέλος μπορεί να ηρεμήσει τις ψυχές όσων υποφέρουν από την αδικία.

Το μυθιστόρημα της Ιωάννας Καρυστιάνη είναι πολυπρόσωπο, και όλοι οι ήρωές του είναι τραγικά πρόσωπα που παραπαίουν ανάμεσα στο δίπολο δικαιοσύνης και αδικίας. Δεν υποφέρουν μόνο οι τρεις άντρες από το ένοχο μυστικό της αδικίας, αλλά και οι ηρωίδες του μυθιστορήματος. Πέρα από την Πηγή Βογιατζή, που βιώνει το προσωπικό της δράμα εξαιτίας της αυτοκτονίας του άντρα της, οι φίλες της Πόπη Χράπη και Πέπη Μεϊντάνη βιώνουν η καθεμία τη δική της άδικη πολυπλοκότητα. Η Πόπη, γεμάτη φοβίες για τον χρόνο που περνά και χάνεται, επιστρέφει στο θλιβερό Κουκούτσι αφήνοντας πίσω της την Αθήνα, έχοντας για παρέα της την κυτταρίτιδα της τρίτης ηλικίας, ζωντανούς αλλά και πεθαμένους από το απώτερο παρελθόν. Η Πέπη ζει στη σκιά μίας βασανισμένης ζωής από έναν βίαιο σύζυγο που της έχει αφήσει για ενθύμιο μετά τον θάνατό του ένα λουλούδι χαραγμένο στην πλάτη της από κονσερβοκούτι. Και οι τρεις τους είναι συνηθισμένες γυναίκες που παλεύουν με τα γιατί τους και στηρίζοντας η μία την άλλη σε κάθε δυσκολία. Μαζί ξέθαψαν τα κόκκαλα συζύγου και πεθερικών της Πέπης και τα πέταξαν «σε ρεματιές και πυκνές φτέρες κραυγάζοντας με κάθε ρίψη, παλιόγρια, για τα φαρμάκια που με πότιζες, κατουρήλι κωλόγερε, για τις ψεύτικες κατηγορίες σου, πούστη, Προκόπη, για τα δόντια που μου έσπασες, για τα λεφτά που μου 'φαγες, για το στάβλο που με κλείδωσες στην γιορτή μου, για τις προσβολές στη μάνα μου, για την απονιά στο σκυλί σου».

Η πάλη των ηρώων με την κοινωνική αδικία δεν σταματάει εκεί. Η Αμαλία, η κόρη της Πηγής και του Στέλιου, βασανισμένη από την κοινωνική ανισότητα και την ανεργία, φοβάται «πως πρώτα θα μπει στην κλιμακτήριο και μετά θα προσληφθεί στην Δημόσια Εκπαίδευση». Παρά την προσωπική και κοινωνική της αποτυχία και την αυτοκτονία του πατέρα της, βρίσκει το θάρρος και την παρηρησία να συνεχίσει, όπως μάλιστα χαρακτηριστικά λέει και η ίδια: «θα έχει πάντοτε ένα θούριο στο στόμα».

Συγκλονισμένη μαζεύει τα πράγματά της και πηγαίνει στη Σάμο ως εθελόντρια στο προσφυγικό, που ήδη από το 2015 απασχολεί την ελληνική κοινωνία. Θέλει να προσφέρει σ' αυτούς που πλήττονται και έχουν ανάγκη, σ' αυτούς που κάθε μέρα πεθαίνουν, όπως ο πατέρας της, μέσα στη θάλασσα μη έχοντας δικό τους τάφο και τους συγγενείς τους να κλάψουν γι' αυτούς. Το προσφυγικό, σύμφωνα και με την ίδια τη συγγραφέα, αποτελεί μία σύγχρονη μορφή κοινωνικής αδικίας, «μία από της τεράστιες σκοτεινές και ελεεινές πτυχές του παρόντος μας»³⁴.

Οι *Χίλιες ανάσες* δεν είναι μόνο ένα κοινωνικό μυθιστόρημα, αλλά και μία πολιτική αλληγορία. Η μελαγχολία της αποτυχίας των παλαιότερων γενεών μπορεί να εξαλειφθεί μέσα από της προσπάθειες της νέας γενιάς για ισότητα και δικαιοσύνη. Μία νέα γενιά που μάχεται παλεύει και ερωτεύεται, με εκπρόσωπό της την Αμαλία, μία νέα γυναίκα που δεν παραιτείται, αλλά προστρέχει για να συνεισφέρει στον αδύναμο, ανεξαρτήτως εθνικότητας.

Η Ιωάννα Καρυστιάνη θίγει ιδιαίτερα το μεταναστευτικό ζήτημα στην Ελλάδα στα έργα της *Το φαράγγι* και *Χίλιες ανάσες*. Στο πρώτο κάνει μια απλή αναφορά, απλώς για να μας δείξει ότι διάκειται ευμενώς προς το προσφυγικό («Η Ινώ έβγαλε από την τσάντα της μια παλαιστινιακή μαντήλα, την είχε αγοράσει για ενίσχυση στο φεστιβάλ των μεταναστών»), ενώ στο δεύτερο αφιερώνει ένα πολύ μεγάλο μέρος του έργου. Η Αμαλία, αφού χάνει τον πατέρα της, ο οποίος αυτοκτονεί μέσα στην αιγαιοπελαγίτικη θάλασσα, αποφασίζει να πάει στη Σάμο εθελόντρια προκειμένου να σταθεί αρωγός στους πρόσφυγες που καταλήγουν καθημερινά στις ελληνικές θάλασσες.

Η συγγραφέας έχει δηλώσει σε συνέντευξή της: «Δεν ήθελα να γράψω ένα βιβλίο πιο άμεσα πολιτικό για το προσφυγικό, άλλωστε οι σχετικές σελίδες στο μυθιστόρημα είναι ελάχιστες. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν έχω άπειρες σημειώσεις της πρώτης γραμμής, που λένε, αλλά έχω συνηθίσει να γυρίζω πίσω και να βλέπω το σκορποχώρι στα μετόπισθεν. Το προσφυγικό είναι μία από τις τεράστιες, σκοτεινές και ελεεινές πτυχές του παρόντος μας, και μια που το συζητάμε, θεωρώ πάρα πολύ μοιραία την παρούσα ευρωπαϊκή ηγεσία. Όταν βλέπουμε να αυξάνονται τα φασιστικά και τα νεοναζιστικά μορφώματα τα οποία απειλούν και εγκληματούν, αντί να βαρέσουν συναγερμό, εκείνοι συνεχίζουν το χαβά τους με τις πολιτικές λιτότητας, τις τιμωρητικές

³⁴ Κουζέλη Λ., ό.π.

απέναντι στις μικρές χώρες, και τσακώνονται ποιος δεν θα πάρει τους πρόσφυγες, αφού είναι παντού ανεπιθύμητοι»³⁵.

Σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, η Ευρωπαϊκή Ένωση μετά την κορύφωση των μεταναστευτικών ροών το 2015, έχει εφαρμόσει ορισμένα μέτρα προκειμένου να βελτιωθεί ο έλεγχος των εξωτερικών συνόρων με αποτέλεσμα να έχουν μειωθεί κατά 90% οι παράνομες εισροές στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Μάλιστα, αναφέρει ότι τον Μάρτιο του 2016 τέθηκε σε εφαρμογή η συμφωνία Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας, συμβάλλοντας σε καίρια μείωση των παρανόμων αφίξεων, αλλά και των ανθρωπίνων ζώων που χάθηκαν στη θάλασσα. Το 2015 έχασαν τη ζωή τους 805 άνθρωποι, ενώ το 2019, 132. Επιπροσθέτως, εδόθησαν χρηματικά κονδύλια, στην Ελλάδα, την Τουρκία και την Κύπρο, προκειμένου να διατεθούν για τον σκοπό αυτό. Βέβαια, μελετώντας την ελληνική αρθρογραφία επί του θέματος από το 2015 και έπειτα παρατηρείται ότι έκαστο πολιτικό κόμμα λοιδореύει τους έχοντες κάθε φορά την εξουσία, γεγονός που μαρτυρά την παθογένεια αυτού του φαινομένου. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι τον Νοέμβριο του 2017, σε λόγο που εκφώνησε ο Κ. Μητσοτάκης για το προσφυγικό-μεταναστευτικό στη Χίο, όντας αρχηγός της τότε αντιπολίτευσης δήλωσε ότι το κόμμα δεν πρόκειται να ανεχθεί «τα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου να γίνουν μόνιμο ‘πάρκινγκ’ ψυχών. Με μόνιμη παρουσία προσφύγων και μεταναστών μεγαλύτερη από τις αντοχές της τοπικής κοινωνίας και της τοπικής οικονομίας»³⁶. Ένα χρόνο αργότερα ο Ανδρέας Λοβέρδος ζήτησε εξηγήσεις από την τότε κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ στη Βουλή, η οποία ως αντιπολίτευση χαρακτήριζε την Αμυγδαλέζα ως «Νταχάου και κολαστήριο». Μάλιστα, δήλωσε χαρακτηριστικά ότι η πολιτική της τότε κυβέρνησης αναφορικά με τον προσφυγικό διακατέχεται από «λειτουργική ανικνότητα και ηθική αναλγησία [...] δηλώνονται αντιρατσιστές, αλλά δεν δηλώνεται και δεν ξεκαθαρίζετε τι είστε. Αυτό που είστε όμως το δηλώνει η Μόρια. Αυτό που περιμένουν οι Έλληνες, οι Ευρωπαίοι αλλά και οι ίδιοι οι πρόσφυγες είναι τα κονδύλια αρωγής να πιάνουν τόπο»³⁷. Φέτος ο βουλευτής Κορινθίας Γιώργος Ψυχογιός μαζί με κλιμάκιο του ΣΥΡΙΖΑ επισκέφτηκαν το ΠΡΟΚΕΚΑ Κορίνθου και έπειτα από την επίσκεψη αυτή η εφημερίδα *Η Αυγή* δημοσίευσε άρθρο με τίτλο: «ΣΥΡΙΖΑ: Στις δομές της Κορίνθου αποτυπώνεται η

³⁵ Στο ίδιο.

³⁶ Μητσοτάκης Κ., «Ομιλία του Προέδρου της Ν.Δ. κ. Κ. Μητσοτάκη για το προσφυγικό-μεταναστευτικό στη Χίο», *nd.gr*, 16/11/2017.

³⁷ Μπόκας Χ., «Λοβέρδος: Λειτουργική ανικανότητα και ηθική αναλγησία της κυβέρνησης στο μεταναστευτικό», *Πρώτο Θέμα*, 29/10/2018.

αναληγσία και η αποτυχία της ΝΔ στο προσφυγικό», υποστηρίζοντας ότι η κατάσταση έχει επιδεινωθεί πλήρως, καθότι επί κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ κρατούντο 112 άτομα, ενώ πλέον κρατούνται εκεί 1.117 άτομα και η κράτησή τους αγγίζει τους 36 μήνες³⁸.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι στο μεταναστευτικο-προσφυγικό ζήτημα υπάρχει μια γενικευμένη επίκριση και αλαζονεία από πλευράς όλων των πολιτικών κομμάτων, γεγονός που επιβεβαιώνει την άποψη της συγγραφέα για το ζήτημα.

ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Ως κρίση θα μπορούσε να οριστεί μια «αιφνίδια, μη συνήθης αλλαγή που προκαλεί ένα πιεστικό πρόβλημα το οποίο πρέπει να αντιμετωπιστεί άμεσα. Αν και είναι θλιβερή, μπορεί να έχει θετικό αποτέλεσμα»³⁹. Ιδίως την τελευταία δεκαετία στη χώρα μας, αλλά και παγκοσμίως, ο όρος κρίση χρησιμοποιείται προκειμένου να αποδώσει μια μη κανονική κατάσταση που βιώνει είτε ένα άτομο είτε μια επιχείρηση είτε ακόμη και ολόκληρη η παγκόσμια κοινότητα για οικονομικούς λόγους. Αναφερόμενοι, ωστόσο, στην κρίση που βιώνει μια κοινωνία, πολλώ δε μάλλον ολόκληρη η παγκόσμια κοινότητα, θα μπορούσαμε να την ορίσουμε ως φαινόμενο κατά το οποίο «μια οικονομία χαρακτηρίζεται από μια διαρκή και αισθητή μείωση της οικονομικής δραστηριότητας»⁴⁰.

Σύμφωνα με τις περισσότερες κοινωνιολογικές μελέτες, η εμφάνιση ψυχικών νοσημάτων συνδέεται αρνητικά με την οικονομική κατάσταση ενός ατόμου, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τη μεγάλη αντιπροσωπευτικότητα που έχουν οι κατώτερες κοινωνικές τάξεις στα ψυχικά νοσήματα⁴¹. Μάλιστα, το 1939 στο Σικάγο, όταν πραγματοποιήθηκε η πρώτη μελέτη προκειμένου να προσδιοριστεί η σχέση ανάμεσα στη διανοητική διαταραχή και την κοινωνική τάξη, από τους Robert Faris και Warren Dunham, αποκαλύφθηκε ότι οι ψυχικά ασθενείς στην πλειονότητά τους προέρχονταν από περιοχές όπου κυριαρχούσαν μεγάλα ποσοστά ανεργίας και διαλυμένες κοινωνικά απομονωμένες οικογένειες⁴². Επίσης, σε πιο πρόσφατη έρευνα, το 2009, οι Paul και

³⁸ «ΣΥΡΙΖΑ: Στις δομές της Κορίνθου αποτυπώνεται η αναληγσία και η αποτυχία της ΝΔ στο προσφυγικό», *Η Αυγή*, 26/06/2020.

³⁹ Μαρκουλιδάκη Α., *Πώς να διαχειρίζεσαι τις κρίσεις*, Κριτική, Αθήνα 2009.

⁴⁰ Κουφάρης Γ., «Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι χρημαστηριακές αγορές», *Χρήμα*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2010.

⁴¹ Patel V., κ.ά., *The explanatory models phenomenology of common mental disorder in Harare, Zimbabwe*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1995.

⁴² Thio A., *Παρεκκλίνουσα Συμπεριφορά*, Έλλην, Αθήνα 2008.

Moser κατέδειξαν ότι το ποσοστό των ατόμων που ταλανίζονταν από ψυχικά νοσήματα ήταν διπλάσιο στους ανέργους (34%) απ' ό,τι σε αυτούς που εργάζονταν (16%). Επιπλέον, στην εν λόγω έρευνα διαπιστώθηκαν ουσιαστικές διαφορές μεταξύ εργαζομένων και ανέργων, ενδεικτικές της ποιότητας της ψυχικής τους υγείας, όπως το άγχος, η κατάθλιψη, η αίσθηση ικανοποίησης από τη ζωή και τα ψυχοσωματικά συμπτώματα. Τέλος, αξίζει να λεχθεί ότι στο έσχατο επίπεδο όπου οι πόροι ενός ατόμου είναι περιορισμένοι και συνεπάγονται φτώχη διατροφή και έλλειψη ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, το άτομο οδηγείται σε αυξημένη νοσηρότητα ή ακόμη και θνησιμότητα. Εξάλλου, η χαμηλή κοινωνικοοικονομική στάθμη του ατόμου, η οποία συνεπάγεται την έλλειψη ικανοποιητικού εισοδήματος, έχει ως άμεσο αποτέλεσμα την ανικανότητα του συμμετέχειν σε δραστηριότητες αναψυχής που εγείρουν την ικανοποίηση του ατόμου⁴³.

Ειδικότερα, η οικονομική κρίση στην Ελλάδα εμφανίστηκε το 2009 όταν στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης ο Κωνσταντίνος Καραμανλής αναφέρθηκε σε αυτή, λέγοντας χαρακτηριστικά: «Αν δεν δράσουμε άμεσα, αποφασιστικά, οι κίνδυνοι θα είναι μεγάλο»⁴⁴. Ενδεικτική της κατάστασης είναι η έρευνα των Μπούρα και Λύκουρα, οι οποίοι τον Οκτώβριο του 2010 επισημαίνουν ότι η άνοδος της ανεργίας έχει ανέλθει στο 12,4% και έχει οδηγήσει στην αύξηση του αριθμού των ατόμων που καταφεύγουν σε Κέντρα Υποδοχής και Αλληλεγγύης (ΚΥΑΔΑ) προκειμένου να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Μάλιστα, την ίδια περίοδο καταγράφουν ότι το 35-40% των ατόμων που καταφεύγουν σε συσσίτια που παρέχονται από την εκκλησία είναι Έλληνες και κυρίως μεταξύ 50-70 ετών⁴⁵. Αξιοσημείωτη είναι και η έρευνα του Ψυχικού Τομέα του ΓΝΑ «Ευαγγελισμός», η οποία παρουσιάστηκε τον Φεβρουάριο του 2012, σύμφωνα με την οποία το 92% των ψυχικά ασθενών που επισκέπτονται το νοσοκομείο παρουσιάζουν ψυχικά συμπτώματα και τάσεις αυτοκτονίας λόγω κρίσης⁴⁶. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι ο Μιχάλης Μοδιανός, ομότιμος καθηγητής Ψυχιατρικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, σε μελέτη που διεξήγαγε αναφορικά με την απαξίωση των κρατικών ψυχιατρικών δομών κατέληξε στο ότι μεταξύ 2006 και 2011 η κατανάλωση των αντικαταθλιπτικών αυξήθηκε κατά 35%, ενώ τα άτομα που έκαναν απόπειρα

⁴³ Αναγνώστου Γ., «Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στη ψυχική υγεία και η θετική επίδραση της άσκησης», 12^ο Συνέδριο Παιδαγωγικής Εταιρείας Κύπρου.

⁴⁴ «Με καθαρά πολιτικούς προσανατολισμούς η ομιλία του Κωνσταντίνου Καραμανλή στη ΔΕΘ», news.in.gr., 5 Σεπτεμβρίου 2009.

⁴⁵ Μπούρας Γ., Λύκουρας Λ., «Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην ψυχική υγεία», *Εγκέφαλος* 2011, 48(2):54-61.

⁴⁶ «Η ψυχική υγεία σε συνθήκες κρίσεις», *autonomosteki.espinblogs.net*, Ιούλιος 2012.

αυτοκτονίας κατά 185%. Το 2008, σε πανελλήνιο δείγμα, η κατάθλιψη κυμαινόταν στο 3,3%, ενώ το 2011 στο 8,2%. Ο ίδιος αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ένα ιδιαίτερα ανησυχητικό εύρημα μεταξύ 2001 και 2011 είναι η στατιστικά σημαντική συσχέτιση δημόσιου χρέους, ποσοστών ανεργίας και ποσοστών αυτοκτονιών ανά ηλικία»⁴⁷.

Ο δεύτερος αδερφός της οικογένειας Λιόδη στο μυθιστόρημα της Καρυστιάνη *Το φαράγγι*, ο Γεράσιμος, είναι ένας περίλυπος αριστερός ταλανισμένος από την οικονομική κρίση, ο οποίος αναγκάστηκε να κλείσει στα εξήντα έξι του χρόνια το κατάστημά του στο Ρέθυμνο με τα κατεψυγμένα υπό την επωνυμία «Το Κύμα», που «ήταν για τη μαγειρική φροντιστήριο και για την πολιτική βουλευτήριο» και «να βρεθεί πρόσφυγας στην Αθήνα». Η αδικία της οικονομικής κρίσης είναι διάχυτη στο πρόσωπό του, αφού, όπως γλαφυρά περιγράφεται, κατάντησε «να λυπούνται αυτόν που έστελνε πεσκέσι στις γιορτές τους τελάρα με γαρίδες νούμερο έξι, [...] που έβγαζε τις παρέες για κοψίδια, και οχτώ και δέκα και δεκαπέντε άτομα, και δεν άφηνε να βάλει άλλος το χέρι στην τσέπη».

Η συγγραφέας μάς γυρίζει πίσω σε εκείνη την εποχή προ οικονομικής κρίσης όπου η γενναιοδωρία ήταν προσόν για να μας καταδείξει ότι πλέον είμαστε καταδικασμένοι σε μίζερες συμπεριφορές προκειμένου να επιβιώσουμε. Ένα πρόσωπο που εν μέσω οικονομικής κρίσης και κοινωνικής αδικίας κουβαλά την ντροπή της οικονομικής του δυσπραγίας. Μια ντροπή που τον οδηγεί όχι μόνο να μετακομίσει στην Αθήνα, σε ένα μέρος όπου αισθάνεται ξένος, και να αλλάζει επάγγελμα στα εξήντα του χρόνια, αλλά να βάλει και την ίδια του τη σύζυγο να εργάζεται προκειμένου να επιβιώσουν: «Στα Σεπόλια η κουζίνα τρύπα, αλλά η Πόπη με δική της απόφαση ζεύτηκε στα εξήντα τρία της την ποδιά της, ολημερίς να ψήνει αβγοκαλάμαρα κι ξεροτήγανα για γάμους και συνεστιάσεις σωματείων, ένα έσοδο στη ζούλα, συμπλήρωμα στα πετσοκομμένα οικονομικά τους». Μάλιστα, η έσχατη ντροπή είναι ότι η σύζυγός του Πόπη αναγκάζεται να δώσει σε ενεχυροδανειστήριο ακόμη και τα κοσμήματά της προκειμένου να επιβιώσουν. Όμως αυτή η κοινωνική αδικία, αντί να τους συνθλίψει, τους κρατά ακόμα ενωμένους: «το δυναμικό τοπίο θα έπαιρνε θα έπαιρνε έστω για μια ημέρα από το στήθος του Γεράσιμου την ντροπή, ο αδερφός του δεν του είχε πει ο ίδιος ότι είχε ακουμπήσει σε ενεχυροδανειστήριο τα κοσμήματα της γυναίκας του, τρία καλά κομμάτια-κειμήλια, [...] δεν πειράζει, είναι καλύτερα να

⁴⁷ Λινάρδου Γ., «Οι πεσόντες της κρίσης», *Ελευθεροτυπία*, 1/12/2013.

σφίγγεις ένα χέρι δίχως δαχτυλίδια και να χαϊδεύεις έναν καρπό δίχως βραχιόλια, τα χρυσαφικά γρατζουνάνε, εμποδίζουνε και στο τηγάνι».

Στο πρόσωπο του Γεράσιμου η συγγραφέας συμβολίζει την πικρία της για τη σύγχρονη κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει η αριστερά σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως δηλώνει και η ίδια σε συνέντευξή της στην εφημερίδα *Lifo*. Δεν επιδιώκει να πολιτικολογήσει, αλλά ο Γεράσιμος είναι αυτός ο χαρακτήρας που παρουσιάζεται ως αμετανόητος και ακλόνητος αριστερός. Ωστόσο, παρότι η αριστερά είχε τότε το προβάδισμα, η πικρία του παρέμενε αναλλοίωτη, διότι: «Περίμενε πως θα σήκωναν την ευθύνη πολλοί ώμοι. Πως θα έμπαιναν μπροστά οι πιο σωστοί, οι πιο συνεννοήσιμοι από όλες τις μπάντες. Πως οι ηγεσίες θα τα έβρισκαν, [...] τίποτε από όλα αυτά, άρθρα, άρθρα, πολλά άρθρα, πολλοί ρήτορες, πολλοί γκουρού, που δεν καταδέχονταν να πονέσουν, πολλή η βία του εγωισμού, υπερωρίες στο χασομέρι της έχθρας, μπροστά στα μάτια τόσων ανθρώπων που είχαν χάσει τον λογαρισμό της επιβίωσης»⁴⁸.

Η Καρυστιάνη μέσω αυτού του χαρακτήρα επιλέγει να σκιαγραφήσει το πολιτικό σκηνικό της χώρας στη σύγχρονη Ελλάδα. Μάλιστα, όπως δηλώνει η ίδια σε συνέντευξή της στην εφημερίδα *Lifo* με περισσότερη ακρίβεια, μέσω αυτού του χαρακτήρα δεν θέλει να πολιτικολογήσει, αλλά να εκφράσει μέσα από το λογοτεχνικό της έργο όσα την προβληματίζουν έντονα. Η συγγραφή αυτού του βιβλίου συμπίπτει με τον έκτο χρόνο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, καθώς και –προς απογοήτευση της συγγραφέας– με την αποτυχία της αριστεράς να χτίσει τον ιδεατό κόσμο στον οποίο πίστεψε: «Αχ, δεν πρέπει να μιλάω για πολιτικά. Εγώ μιλάω για άλλα, για αυτά τα οποία δεν έχω καταλήξει ακόμη και που με τη λογοτεχνία μπορώ να τα εκφράσω πιο εύκολα. Σίγουρα, έχουμε χωθεί βαθιά στον λαβύρινθο του νεοφιλελευθερισμού και η αριστερά –όχι μόνο εδώ, παντού!– δεν έχει φτιάξει έναν μίτο της Αριάδνης. Πάει, ξεχαρβαλώθηκαν οι αργαλειοί. Όμως ο κόσμος δεν αντέχει άλλο. Μέχρι τότε –μπήκαμε πια στον έκτο χρόνο– θα σέρνεται σε απανωτές κρίσεις πανικού; Πρέπει να ξαναπάρει μπρος και οικονομικά και ψυχολογικά. Αυτό προσπαθώ να πω γράφοντας: ότι στη ζωή μας υπάρχει και ομορφιά και έμπνευση. Ότι έχουμε ανάγκη τον έρωτα, τη φιλία, τις ουσιαστικές ανθρώπινες σχέσεις. Το *Φαράγγι* είναι μια επίσκεψη αστραπή σε μέρη οικεία: στον τόπο μου, τα Σφακιά, και στην οικογένεια, αυτήν τη

⁴⁸ Παπασπύρου Σ., ό.π.

μινιατούρα κοινωνίας όπου σφυριλατείται η πρωταρχική συλλογική μας ταυτότητα. Κι είναι η δική μου αντίδραση στο πραλυτικό κλίμα που ζούμε».⁴⁹

Ένας χαρακτήρας επίσης ταλανισμένος από την οικονομική κρίση είναι και η Ευδοκία, μαυροφορεμένη και έτοιμη να γίνει «Κουφοντίνας». Μένει χήρα γιατί ο άντρας της αυτοκτονεί λόγω χρεών και κόκκινων δανείων. Μάλιστα, η συγγραφέας μάς αποκαλύπτει εντέχνως τον λόγο της αυτοκτονίας του για να κορυφώσει τη στιγμή. Η χηρεύσασα Ευδοκία ανακαλύπτει ότι ο άντρας της έγινε αυτόχειρας έπειτα από πολλή αγωνία όταν βρίσκει ένα κρυμμένο σημείωμα από τον ίδιο που αναφέρει τα εξής:

«Από καιρό πεθαμένος και άθαφτος.

Και το δάνειο κοκκίνισε σαν τα ανθούρια κι αυτό.

Πήγα σε τοκογλύφο, τρόμαξα.

Ρώτησα τη δικηγόρο, η μονοπρόσωπη ΕΠΕ δεν σε αγγίζει.

Ξεχρέωσα τουλάχιστον το αυτοκίνητο.

Δεν αντέχω, δεν βρίσκω τον τρόπο.

Μου μένει μόνο μια Μαλάξα.

Μην πεις την αλήθεια στο παιδί μας. Σε κανέναν.

Συγχώρεσέ με. Μάρκος.»

Ο σύζυγός της Μάρκος θυσιάζεται στον βωμό της οικονομικής κρίσης προκειμένου να σωθεί η υπόλοιπη οικογένειά του. Μαθαίνει ότι εάν αυτοκτονήσει ο ίδιος τα χρέη της εταιρείας του δεν θα μεταβιβαστούν και στους υπολοίπους και προβαίνει στο απονενομημένο διάβημα. Σε αυτόν τον χαρακτήρα η συγγραφέας ξεδιπλώνει με όλο της το ταλέντο τον θυμό της για τη σημερινή πολιτικοκοινωνική αδικία που μαστίζει τη χώρα μας και καθιστά την Ευρωπαϊκή Ένωση ανίκανη να σταθεί αρωγός στα δεινά μας. Μέσα από την απελπισμένη Ευδοκία η Καρυστιάνη αποτυπώνει σε αδρές γραμμές όλα όσα είδε και άκουσε ως απότοκο της οικονομικής κρίσης, ανθρώπους εργατικούς, καλόψυχους, ανοιχτοχέρηδες το πάλοι ποτέ, στις καλές εποχές, και τυπικούς στις πληρωμές τους να αυτοκτονούν βουτηγμένοι στην απελπισία, ένα μείζον κοινωνικό θέμα που δεν θα μπορούσε απλά να περάσει απαρατήρητο. «Ο Μάρκος ο υπερήφανος, ο αυτοδημιούργητος, ο εργατικός, ο ρομαντικός, ο ανοιχτοχέρης, ο καλόψυχος, ο άκακος λάτρης των εξάσφαιρων. Που πλήρωνε πάντα τους φόρους του μέχρι κεραίας. Που δεν τελάλιζε τα παράπονα και τα χρέη του. Που τον έφαγε η πολλή αξιοπρέπεια».

⁴⁹ Στο ίδιο.

Η ίδια η συγγραφέας, σε συνέντευξη που έδωσε στην εφημερίδα *Το Βήμα*, δεν διστάζει να ομολογήσει ότι όλα τα χρόνια της οικονομικής κρίσης διατηρούσε ένα προσωπικό σημειωματάριο όπου σημείωνε όλες τις περιπτώσεις αυτοχειρίας που λάμβαναν χώρα, και λόγω της έντονης πικρίας που τη διακατείχε αποφάσισε μια μέρα να το κάψει και να γράψει σε κάποιο νέο της βιβλίο αυτό τον χαρακτήρα, εις μνήμην όλων όσοι κατέληξαν λόγω απελπισίας. «Όλα αυτά τα χρόνια διατηρούσα ένα μπλοκάκι όπου σημείωνα σαν τρελή όλες τις περιπτώσεις των ανθρώπων που αυτοκτονούσανε για χρέη, που βάζανε τη θηλιά στο λαιμό, το όπλο στον κρόταφο. Κάποια μέρα το έκαψα. Και έγραψα επιτόπου τον συγκεκριμένο χαρακτήρα. Αν κάποιος μου 'λεγε στην αρχή της κρίσης ότι θα υπάρξουν τόσες αυτοκτονίες, θα του έλεγα "αποκλείεται". Διαψεύστηκα μεν, αλλά αυτή η αποσιώπηση του θέματος, που μπορώ να καταλάβω κάποιους από τους λόγους, δεν συγχωρείται»⁵⁰.

Τραγική φιγούρα είναι όμως και η ίδια η Ευδοκία, που όταν μαθαίνει την πλήρη αλήθεια και πνίγεται από την αδικία και ανισότητα σκέφτεται χίλιους τρόπους για να τη διορθώσει, από το να στείλει επιστολή στον πρωθυπουργό, δίχως καν να τον προσφωνεί «κύριο», λέγοντάς του: «Σε κατηγορώ ως ηθικό αυτουργό του θανάτου του άνδρα μου, είσαι ένα σκουπίδι μπροστά του, ένας άπονος κατά συρροήν δολοφόνος, το κρίμα στο λαιμό σου», ως το να βγει σε τηλεοπτικές εκπομπές, να κάνει μόνη της πορεία στην πόλη ή ακόμα και να ταξιδέψει στο Βερολίνο και να «στηθεί έξω από το στρατηγείο της Μέρκελ». Σκέψεις που πιθανόν να έκανε στην πραγματικότητα κάθε συγγενής αυτόχειρα λόγω οικονομικών χρεών, όμως κάποια συνθήκη ή ένας συναισθηματισμός απέναντι σε αγαπημένα πρόσωπα τον σταματούσαν. Η Ευδοκία δεν έκανε τίποτε, ούτε καν τόλμησε να το εξομολογηθεί στα αδέρφια της την ώρα της ανάβασης στο φαράγγι. Χίλιες ενοχικές σκέψεις την κατέκλυσαν και δείλιασε, δεν θέλησε ούτε να πληγώσει περαιτέρω τα αδέρφια της ούτε να διακινδυνέψει να βάλει αντίστοιχες ιδέες στον ομοίως οικονομικά αποτυχημένο και χτυπημένο από την κοινωνική αδικία Γεράσιμο. «Από εκεί που θα γινόταν Κουφοντίνας ή θα έκανε γυαλιά καρφιά την τράπεζα, τώρα τι; Ιούδας; Κότα; Δείλιασε γιατί λυπήθηκε τα μεσόκοπα αδέρφια της, την αντάρα που θα ξέσπαγε καπάκι στα δικά τους ζόρια; Γιατί τρόμαξε προκαταβολικά για τις βουλές του Αργύρη και του Γεράσιμου;». Στόχος της Καρυστιάνη είναι καταφανώς να θίξει αυτό το πολυδαίδαλο ζήτημα αδικίας με την επίφαση ενός έντονου «κατηγορώ» προς

⁵⁰ Μπέκος Γ., ό.π.

τις εκάστοτε πολιτικές κυβερνήσεις που, όπως προαναφέραμε στην παρούσα εργασία, την έχουν απογοητεύσει βαθύτατα.

Εισάγει ξανά τη θεματική της αυτοχειρίας και στο διήγημα «Μπάρδο» από το βιβλίο *Καιρός σκεπτικός*, όπου ο νεαρός μετανάστης αυτοκτονεί όχι μόνο για οικονομικούς λόγους, αλλά και λόγω της συνολικής απογοήτευσής του από τη ζωή, παρά το νεαρό της ηλικίας του. Το έργο *Καιρός σκεπτικός* δημοσιεύεται το 2011 και αποτελεί μια σειρά χριστουγεννιάτικων διηγημάτων σε μια περίοδο που οι περισσότεροι πολίτες της Ελλάδας υφίσταντο ήδη, λόγω της οικονομικής κρίσης, επίθεση στα ανθρώπινα δικαιώματά τους. Είναι σύνηθες οι χριστουγεννιάτικες ιστορίες να αποδίδουν μελαγχολικά διάφορες εκδοχές της κοινωνικής ανισότητας, κάνοντας ιδιαίτερα αισθητή τη διαφορά «ανάμεσα στον κακό πλούσιο και τον καλό φτωχό»⁵¹. Τα Χριστούγεννα είναι κατεξοχήν μια γιορτή αγάπης και φιλευσπλαχνίας, πλημμυρισμένη από στερεοτυπικές συγκινήσεις προκειμένου να αναδειχθεί η ευαίσθητη ανθρώπινη όψη, όπου ο καθένας μας παλεύει με τις αδυναμίες του για να εξαγνιστεί για να υποδεχτεί τις επερχόμενες άγιες ημέρες. Μία αντίστοιχη εσωτερική πάλη βιώνουν και οι πρωταγωνιστές των εννέα διηγημάτων αυτού του έργου, οι οποίοι έρχονται διαρκώς αντιμέτωποι με τη μοναξιά και την κοινωνική ανισότητα.

«Η εξίσωση της Αλήθειας δεν είναι τίποτα χωρίς την συνιστώσα της Αγάπης. Και χωρίς τη διεκδίκηση της Αγάπης, η Αλήθεια μένει κενή νοήματος. Αυτό φαίνεται πως το γνωρίζει πολύ καλά η Ιωάννα Καρυστιάνη και το καταθέτει στο καινούργιο βιβλίο της με τίτλο *Καιρός σκεπτικός*, που κυκλοφορεί από τον Καστανιώτη και έρχεται στην κατάλληλη εποχή για να μας αποδείξει ότι μέσα στα τόσα βάσανα και προβλήματά μας –που δεν έχουμε και την ευθύνη τους σε πολλές περιπτώσεις– μπορεί και πρέπει να είμαστε αισιόδοξοι»⁵², γράφει ο Ειρηναίος Μαράκης σε άρθρο-κριτική που δημοσίευσε στον *Αγώνα της Κρήτης*. Η συγγραφέας επιλέγει εννέα διαφορετικές ιστορίες μοναξιάς, η καθεμία δομημένη με διαφορετικό τρόπο και εκ διαμέτρου αντίθετους χαρακτήρες, προκειμένου να μας αποδώσει ένα έργο που ανταποκρίνεται άμεσα στον σφυγμό μιας κοινωνίας που μαστίζεται από οικονομική και ηθικοκοινωνική κρίση. Οι ήρωες, σαν άλλοι ελεύθεροι πολιορκημένοι, προσπαθούν να ρίξουν το τείχος της μοναξιάς τους με τίμημα ακόμη και τον θάνατο. Όλοι διαφορετικοί, αλλά ταυτόχρονα άνθρωποι της διπλανής πόρτας, με μόνο κοινό τόπο τη μοναξιά τους που απορέει από τη δυσοίωση

⁵¹ Μπρουντζάκης Ξ., «Καιρός σκεπτικός», *Το Ποντίκι*, 25/11/2011.

⁵² Μαράκης Ε., «Βιβλιοκριτική: Ιωάννα Καρυστιάνη-Καιρός σκεπτικός (διηγήματα)», *Αγώνας της Κρήτης*, 21/1/2012.

μοίρα τους και την επιδείνωση των δεινών τους από την οικονομική κρίση της χώρας. «Η μοναξιά τους σχεδόν αθεράπευτη, εμμονική μέσα στον χρόνο, με κάθε δυνατή απόχρωση: μοναξιά από επιλογή, μοναξιά μέσα σε γάμο, ερωτική μοναξιά, η μοναξιά της τρέλας (και του πλησίον της) και δεν τελειώνει εδώ η λίστα».

Εξάλλου, όπως είναι πρόδηλο, η συγγραφέας δεν γράφει αυτές τις εννέα χριστουγεννιάτικες ιστορίες για να μας μεταδώσει απλώς πληροφορίες και γεγονότα, «οι υποθέσεις των διηγημάτων της Καρυστιάνη δεν έχουν αυτές καθεαυτές αξία. Πιο πολύ ενδιαφέρει το κλίμα το οποίο, αν και είναι γιορτινό, δείχνει απίστευτη μοναξιά. Οι ήρωές της είναι συνήθως ηλικιωμένοι και προσπαθούν να διατηρήσουν άσβεστη τη φωτιά της ζωής τους και της ψυχής τους. [...] Η στάση τους δεν αποπνέει θλίψη, αλλά μια αξιοπρέπεια, έστω και αν οι πράξεις τους είναι αλλόκοσμες ή μάταιες, σπασμωδικές ή απέλπιδες. Τα γηρατειά δεν χαράζονται μόνο από τις ρυτίδες αλλά κι από την περιθωριοποίηση που κάνει τη ζωή εξορία και γι' αυτό ο ανθρωπισμός με τον οποίο αλατίζουν οι ήρωες τον βίο τους γίνεται το όπλο για να πάρουν οι γιορτές λίγο από το χαμμένο τους νόημα»⁵³.

Το διήγημα «Μπάρδο» αναφέρεται στην ιστορία ενός οικονομικού μετανάστη από την Αλβανία, τον Μπάρδο, ο οποίος αποφασίζει να εγκαταλείψει τη χώρα του όχι μόνο για οικονομικούς λόγους αλλά και επειδή είναι ερωτευμένος με τη γυναίκα του αδερφού του, τη Βιόλτσα. Η ιστορία του διαδραματίζεται και εξιστορείται παράλληλα με την ιστορία μιας ευκατάστατης Ελληνίδας, της Μένης, η οποία είναι παντρεμένη με τον Άκη και ζει μια πληκτική ζωή στο πλευρό του προσποιούμενη την ευτυχισμένη. Οι δύο αυτοί χαρακτήρες σχηματικά αποδίδουν την κατάφωρη αδικία της κοινωνικής ανισότητας. Στο πρόσωπο του Μπάρδο σκιαγραφείται ένας χαρακτήρας, ορφανός από μητέρα, που παλεύει ακόμη και για το αυτονόητο. Πέρα από τα υλικά αγαθά, στερείται ακόμα και του δικαιώματος στην αγάπη, δεν του επιτρέπεται να αγαπήσει τη Βιόλτσα, διότι τυγχάνει να είναι η γυναίκα του αδερφού του. Η Μένη, εν αντιθέσει, φαινομενικά τα έχει όλα: οικονομική ευημερία, σύζυγο επαγγελματικά επιτυχημένο, μία κόρη παντρεμένη στο Λονδίνο και μια βίλα σε κυκλαδονήσι για να ξεκουράζεται τις γιορτές: «Μια ζωή καλοκουρδισμένη σαν ρολόι που δεν χάνει λεπτό, αλλά οι ώρες περνούν, δίχως κανείς να ενδιαφέρεται, να προσμένει με λαχτάρα τις επόμενες».

Θα μπορούσε να λεχθεί ότι αυτά που ταλανίζουν τη Μένη είναι προβλήματα πολυτελείας, ιδίως σε σύγκριση με τα προβλήματα του Μπάρδο. Όμως με μια πιο

⁵³ Πατριάρχης Φ., «Καιρός σκεπτικός της Ιωάννας Καρυστιάνη», vivliocafe.blogspot.com, 24/2/2012.

προσεκτική ματιά παρατηρούμε ότι φαινομενικά και μόνο η ηρωίδα ευημερεί, καθότι αναγκάζεται να επιλέγει τις συνήθειες και τις πράξεις της με βάση την κριτική των άλλων, και το χειρότερο είναι ότι και η ίδια έχει επίγνωση της αλήθειας, γεγονός που είναι πρόδηλο από τα λεγόμενά της: «Τελικά ο χαβαλές του πλούτου είναι ένας δρόμος χωρίς επιστροφή, μόνο μια χρεωκοπία μπορεί να σώσει τους αφασικούς λεφτάδες, λέει στον εαυτό της». Είχε απωθημένο ένα ταπεινό σπιτάκι με κηπαράκι με σαλατικά, αλλά καταλήγει με διακόσια πενήντα τετραγωνικά εξοχική κατοικία. Είναι παντρεμένη με έναν αρχιτέκτονα ο οποίος «στα πενήντα έξι του, ολοχρονίς σκεπτικός και σφιγμένος, ξεχνιέται κάπως μόνο στις γιορτές, τη βρίσκει να διακοσμεί πορτοπαράθυρα, να καλεί τους ψωνισμένους και τις ψωνισμένες». Η κόρη της είναι επιτυχημένη στο Λονδίνο, αλλά επικοινωνεί μαζί της μόνο τηλεφωνικά μία στις δεκαπέντε.

Παρατηρούμε λοιπόν δύο αντίθετους κόσμους να συγκρούονται με διάχυτες κοινωνικές αντιθέσεις. Θα μπορούσε να λεχθεί, μάλιστα, ότι το εν λόγω διήγημα, όπως και τα περισσότερα έργα της συγγραφέα, ακολουθεί την πυραμίδα του Gustav Freytag.⁵⁴ Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η στιγμή της κορύφωσης για τους ήρωες επέρχεται όταν ο αλλοδαπός εργάτης Μπάρδο ακούει την αθηναία κυρία να λέει στο τηλέφωνο: «χαλάλι η κούραση και τα έξοδα, να, μόλις τώρα έσκασα στο Αλβανάκι ένα ακόμη πενηντάευρο μέρες που είναι», γι' αυτό και φεύγοντας άφησε τα λεφτά σε κάποιο ράφι, η υποτίμηση της αξιοπρέπειάς του ήταν ακόμα ένα γεγονός που συντέλεσε στην τελική του ενέργεια. Ο νεαρός Μπάρδο στόλισε ένα δέντρο της φύσης στην ερημιά με τα ελάχιστα υπάρχοντά του, ό,τι απέμεινε να του θυμίζει την ταυτότητά του και τις επιθυμίες του, ένα κασκόλ, ένα σκουφί, μια γραβάτα, ένα πακέτο τσιγάρα, το κινητό, το μπουφάν και το κομμάτι ψωμί που είχε ζυμώσει η αγαπημένη του Βιόλτσα. Μόλις τέλειωσε το στολισμό του δέντρου της ζωής του, όμως, ολοκλήρωσε το χριστουγεννιάτικο έργο του με τον ίδιο του τον εαυτό. «Σαν στολίδια σε χριστουγεννιάτικο δέντρο όλα». Ένα έργο που θα αντικρύσει τυχαία την επομένη η εργοδότριά του Μένη, συνειδητοποιώντας τη λανθασμένη αδράνειά της όλο το περασμένο διάστημα απέναντι στο άτυχο νεαρό. «Τόσα μεροκάματα στο σπίτι της και δεν τον ρώτησε ούτε για τη μάνα του ούτε για τη ζωή του, αν έχει αρραβωνιαστικιά ή

⁵⁴ Ο Freytag, εμπνευσμένος από την ορισμό της αρχαίας τραγωδίας που μας κληροδότησε ο Αριστοτέλης, πρεσβεύει ότι ένα έργο ξεκινά με την «έκθεση», δηλαδή την παρουσίαση των βασικών ηρώων που δομούν την ιστορία, καθώς και το πλαίσιο στο οποίο δρουν και υπάρχουν. Στη συνέχεια η δράση, η οποία κλιμακώνεται σταδιακά, φτάνει στο σημείο της «κορύφωσης», δηλαδή στο σημείο εκείνο που το ενδιαφέρον του αναγνώστη εντείνεται στο μέγιστο βαθμό, έως τη στιγμή της «λύσης», δηλαδή τη στιγμή του τέλους του έργου καθώς και του εκάστοτε μυστηρίου που το περιβάλλει.

γυναίκα [...] Τον σκότωσε η κρίση; Τον κούρασε η φτώχεια του; Ναρκωτικά; Παράνομος τζόγος;».

Η συγγραφέας καταδεικνύει με αυτόν τον τρόπο το γεγονός ότι καθημερινά θα μπορούσαμε να προσφέρουμε απεριόριστη βοήθεια σε ανθρώπους που το έχουν ανάγκη, αλλά αμελούμε, ασχολιόμαστε μόνο με τα προσωπικά μας πάθη και δράματα, παραγνωρίζοντας πολλές φορές το γεγονός ότι είμαστε ευνοημένοι σε σχέση με αυτούς που παλεύουν για το αυτονόητο.

Και το επόμενο διήγημα της συλλογής *Καιρός σκεπτικός*, με τον τίτλο «Η Σούλα δεν το βάζει κάτω», είναι ένα χριστουγεννιάτικο διήγημα που σκιαγραφεί συνοπτικά τη ζωή μιας γυναίκας που παλεύει για να επιβιώσει, αλλά συνάμα δεν είναι αγνώμων, από το υστέρημά της προσφέρει σε όσους γύρω της το έχουν ανάγκη. Η Σούλα είναι μια διαζευγμένη μητέρα που έπιασε τον άντρα της με τη γειτόνισσα και αποφάσισε να μεγαλώσει μόνη της το παιδί της. Δεν πτοήθηκε ούτε από τον πατέρα της που την ξυλοφόρτωνε ούτε από τη δασκάλα της στην εφηβική ηλικία που την αποκαλούσε χαζή, αλλά πήρε τη ζωή της στα χέρια της, αποφασίζοντας να επιβιώσει μόνη της, ασχολούμενη με το εμπόριο σε πάσης φύσεως παζάρια. Ακόμη και τη στιγμή που διαδραματίζεται το διήγημα, η Σούλα έχει παντρέψει την κόρη της και περνά ολομόναχη τις γιορτινές ημέρες των Χριστουγέννων, αλλά δεν το βάζει και πάλι κάτω. Όπως περιγράφεται, την παραμονή των Χριστουγέννων μοιράζει δώρα σε διάφορα χωριά, σε ανθρώπους που είναι μόνοι και δυστυχισμένοι. Πρώτα περνά από ένα μικρό χωριό που την περιμένουν πέντε μεσόκοπες γυναίκες και τους δίνει χρωματιστά κιμονό και μετά επισκέπτεται έναν εβδομηντάρη, γεροντοπαλικάρο, που δύσκολα επιβιώνει με τη σύνταξη του ΟΓΑ. Στον δρόμο για την επιστροφή, η μόνη της παρέα είναι ένα καρβέλι ψωμί που της δώρισε μία από τις μεσόκοπες γυναίκες και ένα αγριογούρουνο που σκότωσε η ίδια. Κι όμως, «η Σούλα και απόψε θα τη βγάλει μια χαρά, έχει ό,τι τραβά η ψυχή της».

ΤΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

«Τι έχουν μωρέ τα δικά σας τα σακιά;, μια χρεωκοπία, έναν ξενιτεμένο, κατραπακιές της εφορίας, αποτυχία στον ΑΣΕΠ, μια κακιά πεθερά, έναν νευρασθενικό προϊστάμενο, ένα παιδί που πετάει μολότοφ, ένα τζάκι που ντουμανιάζει το λίβινγκρουμ, οισοφαγική παλινδρόμηση, υψοφοβία, κερατλίκια, ραγάδες στον πισινό. Για περάστε να ρίξετε μια ματιά στο δικό μου να σας κοπεί ο βήχας», απορεί η

κεντρική ηρωίδα του μυθιστορήματος *Τα σακιά*. Όλοι κουβαλάμε το προσωπικό ψυχικό μας φορτίο. Το φορτίο της Βιβής, δυσβάσταχτο, δύσκολο να το σηκώσει, αλλά και να το μοιραστεί, δύσκολη η αλληλεγγύη, δύσκολη και η έκφραση συναισθημάτων για έναν μεσήλικα που παιδιόθεν κάνει ησυχία για να μην ακουστεί, να μην ενοχλήσει, για ένα παιδί που ζει περνώντας πάντοτε στην αφάνεια.

Το μυθιστόρημα ταλαντεύεται ανάμεσα στην έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ηθικής ανθρώπων της διπλανής πόρτας και στην έννοια της δικαιοσύνης με τη δικανική έννοια του όρου. Η χήρα Βιβή, πλαισιωμένη από ένα κάδρο αποτυχίας σε κάθε τομέα της πληκτικής ζωής της, πνιγμένη από το άγχος για επιβίωση, ανακαλύπτει ότι ο γιος της είναι βιαστής και δολοφόνος και τον καταδίδει στην αστυνομία.

Το εν λόγω μυθιστόρημα ρίχνει φως στην πλοκή με έναν ιδιάζοντα τρόπο. Άρχεται από ένα τελικό σημείο αφετηρίας, όπου τα γεγονότα και οι ελπίδες έχουν παρέλθει, μη δίνοντας στον αναγνώστη τη δυνατότητα να συνειδητοποιήσει αμέσως τι έχει συμβεί. Αυτός ο τρόπος επιλέγεται ίσως από τη συγγραφέα διότι αυτή τη φορά δεν φωτίζεται ούτε ο θύτης ούτε το θύμα, αλλά ένα πρόσωπο παρά τον θύτη, η μητέρα του δολοφόνου. Συνήθως όλοι συμπονούν τη μητέρα του θύματος. Η μάνα του θύτη, όμως, υποφέρει βουβά. Κανείς δεν τη συμπονά, κάθε άλλο, ακόμα και οι άνθρωποι που τη περιστοιχίζουν χρόνια απομακρύνονται και την αντιμετωπίζουν ως μιάσμα: «Ο διαχειριστής την τράκαρε στην είσοδο, εκείνη έβγαине, εκείνος έμπαινε, και όχι μόνον δεν της είπε μια ξερή καλημέρα, αλλά το άκαμπτο σώμα και το πέτρινο μούτρο του της έδειξαν πως δεν θα ήταν του λοιπού ευπρόσδεκτη στο πεντάωροφο με τις είκοσι δύο φιλήσυχες και χριστιανικές οικογένειες. Την επομένη η γυναίκα του έπεσε πάνω της στο διάδρομο, πισωπάτησε δύο βήματα και έκανε μεταβολή. Ο ψιλικατζής, που συνήθως έκανε αμάν για λίγη φλυαρία, για πρώτη φορά δεν της είπε ούτε λέξη, δεν ήταν η σιωπή της συμπόνιας ή της αμηχανίας, αλλά της αποδοκιμασίας».

Στο δικαστήριο του Λίνου, του νεαρού δολοφόνου και βιαστή, γιου της Βιβής, όλοι έψαχναν να δουν τη μάνα του τέρατος, να της αποδώσουν ευθύνες για την ύπαρξη και την ανατροφή του. Εξάλλου, μια σχέση ενοχής βαραίνει και τους δύο, Βιβή και Λίνο: ίσως να μπορούσε να λεχθεί ότι η πρώτη είναι ένας ακούσιος ηθικός αυτουργός που με τη φαινομενικά αδιάφορη στάση της προς τον γιο της τον ώθησε να γίνει φυσικός αυτουργός βιασμών ζητιανεύοντας για λίγη προσοχή.

Η Βιβή οδηγείται σε μία σειρά λαθών μέσα από την ανάληψη των ευθυνών όλης της οικογένειάς της. Η δίψα της να προσπαθήσει να ελέγξει τη ζωή της, βάζοντάς την σε μια τάξη, πνιγμένη από υποχρεώσεις που ο άντρας της αδυνατεί να ελέγξει και κατά

συνέπεια να τακτοποιήσει, επιδρά αρνητικά στους άλλους. Ο άβουλος σύζυγός της καταντά αλκοολικός, που αργότερα πεθαίνει, ενώ ο γιος της ακρωτηριάζεται ψυχικά, βιώνοντας αδιαφορία και τραχύτητα. Εκείνη προσπαθεί να πράξει το δίκαιο και το δέον, όμως προκαλεί μόνο το άδικο. Άδικο για τους άλλους που αυτοτιμωρούνται μη αντέχοντας την κυριαρχική αλλά και συνάμα ρεαλιστικά αδιάφορη στάση της, αλλά και για την ίδια που αφήνει πίσω της κάθε δική της φιλοδοξία, ζώντας για να καλύπτει υποχρεώσεις που τελικά την οδηγούν στην απομόνωση.

Η μάνα είναι ένας συμβολισμός που συναντάμε σε πολλά μυθιστορήματα και διηγήματα της κλασικής λογοτεχνίας. Τις περισσότερες φορές την περιβάλλει η αίγλη του πόνου και της υπερπροσπάθειας να αφιερωθεί σε υψηλά ιδανικά για την οικογένειά της, αλλά και για ολόκληρη την ανθρωπότητα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα λογοτεχνίας για τη μάνα είναι *Η φόνισσα* του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, η αυστηρή μητέρα της Πηνελόπης Δέλτα στο έργο *Πρώτες ενθυμήσεις*, οι πολυβασανισμένες μάνες του Γεωργίου Βιζυηνού στα διηγήματα «Το αμάρτημα της μητρός μου» και «Ποίος ήτον ο φονεύς του αδελφού μου», η υποταγμένη στον σύζυγό της και άβουλη μάνα Στέλλα Βιολάντη στο ομώνυμο μυθιστόρημα του Γρηγορίου Ξενόπουλου και η δυναμική μάνα Σιόρα Επιστήμη στο έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη *Η τιμή και το χρήμα*. Σχεδόν σε κάθε λογοτεχνική αφήγηση η μητέρα χαρακτηρίζεται από βαθύτατη αγάπη για τα παιδιά της, η έκφραση της αγάπης της όμως είναι πολυπρισματική. Εκφράζεται, δηλαδή, ανάλογα με την εποχή, τις κοινωνικές συμβάσεις, τη μόρφωσή της, το πρότυπα που έχει λάβει η ίδια, καθώς και τους ρόλους που καλείται κάθε φορά να αναλάβει. Ανεξαρτήτως όμως συνθηκών, «η μητέρα είναι το πιο ευπροσάρμοστο ον πάνω στη γη»⁵⁵.

Όμως η Ιωάννα Καρυστιάνη, όπως μάλιστα έχει και η ίδια δηλώσει σε τηλεοπτική της συνέντευξη, σε αυτό το μυθιστόρημα επιχειρεί να σκιαγραφήσει ένα αλλιώτικο πρότυπο μάνας, τη «μάνα του φονιά», ένα σύμβολο που όλοι ασυναίσθητα περιθωριοποιούμε, θεωρώντας τον ρόλο της ήσσονος σημασίας. Ωστόσο η πρόκληση για την ίδια ήταν μεγάλη, γι' αυτό και ελάχιστα ασχολείται στο βιβλίο αυτό με τη σκιαγράφηση της οικογένειας των θυμάτων.⁵⁶ Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η μάνα του φονιά δεν έχει υποστήριξη ούτε από την ίδια της της οικογένεια, δεν την αξίζει, κρύβει τον

⁵⁵ Γκοτσοπούλου Γ., «Η μάνα στη Νεοελληνική Λογοτεχνία», ομιλία στο πλαίσιο των φιλολογικών βραδιών της Εταιρείας Λογοτεχνών που έβαλε χώρα στο αναγνωστήριο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πατρών στις 2 Μαΐου 2019, <https://www.timesnews.gr/i-mana-sti-neoelliniki-logotechnia/>.

⁵⁶ Τηλεοπτική συνέντευξη της Ιωάννα Καρυστιάνη στην εκπομπή «Η ζωή είναι αλλού» στην ΕΡΤ, 2014.

εαυτό της, κρύβει τον γιο της ως προέκτασή της. Ο σύζυγος της αδερφής της Βιβής απαγορεύει στη γυναίκα του να αποκαλύψει στα δικά τους παιδιά, που ζουν χιλιόμετρα μακριά, στον Καναδά, ακόμα και την ύπαρξη του Λίνου.

Τα διλήμματα και ο σπαραγμός, όμως, του δράματος της Βιβής είναι βουβά. Πουλάει το αμάξι της, το σπίτι της και καθετί που την ταυτοποιεί, και λαχταρά τα αυτονότητα: «Αναλογίστηκε πώς στο καλό περιγράφεται και τι είναι μια στρωτή ζωή. Βρήκε μερικές πιθανές απαντήσεις ενώ πλενόταν [...] όσων το πρωί ανοίγουν το παράθυρο κι έχουν την πολυτέλεια της διάθεσης να κοιτούν τον ουρανό ως πέρα και το βράδυ ανάβουν το φώς και νιώθουν ωραία που γύρισαν στο σπίτι. Στρωτή ζωή θα έχουν οι άνθρωποι που αγοράζουν με προσμονή το φρεσκο ψωμί, που βάζουν τα λουλούδια στο τραπέζι, που χαίρονται ένα καλό κούρεμα, που ξεροτηγανίζουν με ταλάντο δύο αβγά μάτια, που φιλούν και φιλιούνται κάπως συχνά».

Στο εν λόγω έργο, όμως, δεν βλέπουμε μόνο τη φοβία της μάνας ενός εγκληματία για την κοινωνική της κατακραυγή, βλέπουμε και την ψυχική δύναμή της να καταδώσει στην αστυνομία τον ίδιο της τον γιο για βαρύτατα εγκλήματα όπως αυτό της ανθρωποκτονίας και του βιασμού. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι μια μητέρα αποφασίζει να καταγγείλει τον γιο της στην αστυνομία, καθότι ακόμη και ο ποινικός νομοθέτης, ενώ ποινικοποιεί στο άρθρο 231 παρ. 1 ΠΚ την υπόθαλψη εγκληματία, τιμωρώντας την με φυλάκιση έως τρία έτη, στην παρ. 2 του ίδιου άρθρου αφήνει την ίδια πράξη ατιμώρητη εφόσον πρόκειται για κάποιον οικείο του θύτη. Επιπλέον, σύμφωνα με το Ποινικό Δίκαιο «ο δράστης μιας τελειωτικά άδικης πράξης, καίτοι έχει ως προς αυτήν ικανότητα προς καταλογισμό, υπαιτιότητα (δόλο ή αμέλεια), αλλά και εναργή συνείδηση του αδίκου, αδυνατεί εν τούτοις να ενεργήσει σύμφωνα με τη περί αδίκου αντίληψή του. Αυτό συμβαίνει όταν ο δράστης λόγω εξαιρετικών περιστάσεων βρίσκεται κάτω από τόσο δριμεία ψυχική πίεση, ώστε η έννομη τάξη δεν μπορεί να αξιώσει από αυτόν να αποφασίσει σύννομα, διότι μια τέτοια αξίωση θα υπερέβαινε το μέτρο των ανθρώπινων δυνατοτήτων. Στις περιπτώσεις αυτές η έννομη τάξη αναγνωρίζει ότι κατ' εξαίρεση ο δράστης δεν μπορεί να πράξει διαφορετικά»⁵⁷. Ως οικείοι, σύμφωνα με το άρθρο 13 εδάφιο β του ΠΚ, θεωρούνται «όσοι συνδέονται με δεσμό νόμιμης συγγένειας σε ευθεία γραμμή, οι θετοί γονείς και τα θετά τέκνα, οι ανάδοχοι γονείς και τα ανάδοχα τέκνα, οι επίτροποι ή επιμελητές του υπαιτίου και όσοι βρίσκονται υπό την επιτροπεία ή επιμέλεια του υπαιτίου, οι σύζυγοι, οι συμβιούντες με ταθερή συμβίωση ή

⁵⁷ Μυλωνόπουλος Χ., *Ποινικό Δίκαιο Γενικό Μέρος*, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2007.

με σύμφωνο συμβίωσης, οι μνηστευμένοι, οι αδερφοί και οι σύζυγοί τους ή οι συμβιούντες ως ανωτέρω με αυτούς και οι μνηστήρες των αδερφών, ακόμη και αν ο γάμος, η συμβίωση ή η μνηστεία έχουν λυθεί». Μάλιστα, σύμφωνα με το Ποινικό Δίκαιο, δεν τίθεται καμία αμφισβήτηση περί του ατιμώρητου των οικείων. Ωστόσο, δεν μπορεί να υπαχθεί κανένα άλλο πρόσωπο, πέρα από τα οριζόμενα στο άρθρο 13 εδ β Π.Κ. όπως ισχύει σε άλλες ευρωπαϊκές νομοθεσίες, οι οποίες στην έννοια «οικείος» συμπεριλαμβάνουν και φιλικά πρόσωπα. Στην ελληνική ποινική νομοθεσία δεν συμπεριλαμβάνονται αυτά τα πρόσωπα διότι έτσι θα υπήρχε κίνδυνος εξασθενήσεως της ποινικής καταστολής, μέσω της διεύρυνσης του κύκλου του ατιμώρητου.

Παρατηρούμε λοιπόν, ότι ο λόγος που παρέσυρε τη μητέρα του Λίνου, κατά τη συγγραφέα, σε αυτή την πράξη δεν είναι ο φόβος της τιμωρίας της από το ποινικό σύστημα, αλλά η φοβία της για το πού είναι ικανός ο γιος της να φτάσει εάν δεν επεισέλθει η ποινική καταστολή.

Το μυθιστόρημα κορυφώνεται και επανέρχεται στην έσχατη μορφή κοινωνικής αδικίας την ύστατη στιγμή που ο ήρωας γραπώνεται από μια εικόνα της Παναγίας και τη λौδορεί για όλα του τα δεινά μπροστά σε δύο αγνώστους ηλικιωμένους, οι οποίοι καλόπιστα πιστεύουν πως ο νεαρός προσεύχεται μειλίχια και ικετεύει τη χάρη της Μεγαλόχαρης: «Μ' έβαλες στο μάτι από οχτώ χρονώ, [...] μου πήρες τον πατέρα, τον σκύλο, τους παπούδες. Άφησες τις γκόμενες να με κοροιδεύουν, κανόνισες να θερίσω πλάσματα που δεν μου φταίζανε [...] Δεν φώτισες τη μάνα μου να γίνει γιατρίνα να βγάζει καλά φράγκα, τη φώτισες να γίνει ρουφιάνα. Το φχαριστήθηκες; Έχασες τον γιο σου, μα σε καμιά εικόνα δεν φαίνεσαι σπασμένη σαν εκείνη, φράπα το μάγουλό σου. Εσύ βγάζεις έρπη και ψωρίαση; Πνίγουν το στόμα σου οι μπουρμπουλήθρες με τα ρο; Τη μάνα μου μην την ξαναπειράξεις, έχει να τυραννιέται για δέκα ζωές».

ΕΝΟΧΗ ΚΑΙ ΕΝΟΧΕΣ

Στο μυθιστόρημά της *Το φαράγγι* η συγγραφέας δεν επιδιώκει να τοποθετήσει σε πρωταγωνιστικό ρόλο ένα και μόνο πρόσωπο, γύρω από το οποίο θα εκτυλίσσονται πλείστες ιστορίες. Αντίθετα, το κείμενο βασίζεται σε πολλούς χαρακτήρες, οι οποίοι κατέχουν ισοδύναμο τον ρόλο του πρωταγωνιστή, δοσμένοι σε πολλές αφηγήσεις, που άλλοτε αλληλοεφάπτονται και άλλοτε καθεμία ακολουθεί τη δική της πορεία. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται ένα ετερόκλητο παζλ μικρών ιστοριών, η καθεμία από τις οποίες έχει τη δική της σκοπιμότητα, χωρίς ωστόσο να λησμονούμε ότι όλες

συγκλίνουν στην έννοια της κοινωνικής αδικίας. Μέσω αυτών των παραλλήλων ιστοριών, οι οποίες περιπλέκονται με παράλληλες αφηγήσεις και εγκιβωτισμούς, τονίζεται κάθε λεπτομέρεια του ασήμαντου και του καθημερινού. Έτσι, η συγγραφέας τοποθετεί εν προκειμένω τον Βαρδή, τον μεγαλύτερο αδερφό από τους επτά, ως πρωταγωνιστικό πρόσωπο, από το οποίο άρχεται και η ιστορία του μυθιστορήματος, και γύρω του αναπτύσσει ισότιμα τις ιστορίες των υπολοίπων έξι αδερφών, τριών ανδρών και τριών γυναικών.

Σύμφωνα με τον Γεώργιο Περαντωνάκη, διδάκτορα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και κριτικό βιβλίου, αυτή η τεχνική των πολυπρόσωπων μυθιστορημάτων αποτελεί μια νέα τάση στη λογοτεχνία, η οποία «απομακρύνει τη σκέψη από το πρόσωπο και την ανυψώνει στην πανοραμική θέαση της ομάδας καταρχάς, αλλά γρήγορα και της κοινωνίας, της εποχής και ενίοτε της ανθρωπότητας. Χάνουμε τις λεπτομέρειες, αλλά σαν ένα εικαστικό υπερθέαμα μένουμε στο σύνολο, στην εντύπωση της σήψης, της αδυναμίας του ατόμου μέσα στη μάζα, στην κοινωνική και πολιτική συλλογικότητα, στη συνολική πορεία που άλλοτε φαντάζει πρόοδος και άλλοτε οπισθοδρόμηση, στην καθημερινότητα και τα προβλήματά της, στο απλό και διπλανό περιστατικό που συν-αποτελεί το αντιπροσωπευτικό δείγμα μιας ευρύτερης τοιχογραφίας. Συχνά, βλέπουμε τα πράγματα από ψηλά και δεν προσέχουμε το μεμονωμένο και μερικό, παρόλο που αυτό βαραίνει καμιά φορά ασυναίσθητα, αλλά προσπερνώντας βιαστικά το επιμέρους, κρατάμε το συνολικό, το συνιστάμενο από πολλά μικρά νήματα αφήγησης και ιδεολογίας, συμβόλων και ερμηνειών»⁵⁸. Ειδικότερα, η συγγραφέας σε συνέντευξή της στην εφημερίδα *Το Βήμα* αναφέρεται στο γεγονός ότι στο εν λόγω μυθιστόρημα, στο οποίο όλα είναι μελετημένα και απορρέουν από σημειώσεις σε ένα προσωπικό της μπλοκ, δεν αναπτύσσει ισομερώς μόνο τους βασικούς χαρακτήρες, τα αδέρφια της οικογένειας Λιόδη, αλλά και τους υπόλοιπους που τους περιστοιχίζουν.

Επτά αδέρφια, λοιπόν, εις μνήμην του θανάτου των γονέων τους, αποφασίζουν να αφήσουν για μία ημέρα την καθημερινότητα και τις υποχρεώσεις που βαραίνουν έκαστο ανά την Ελλάδα και την Ιταλία και να περπατήσουν μαζί στο φαράγγι των Λευκών Ορέων στο νησί καταγωγής τους. Η ημέρα εκείνη ήταν κάτι παραπάνω από μια απλή ανάβαση σε ένα βουνό, ήταν η εκπλήρωση του όρκου μιας οικογένειας να σμίξει ξανά κάτω από το βάρος των αναμνήσεων επτά ατόμων. «Τη σημερινή ημέρα μετά από χρόνια τη φανταζόταν σερβιρισμένη στα παλάτια των Λευκών Ορέων και τη ζύμωνε

⁵⁸ Περαντωνάκης Γ., ό.π.

σαν ένα πλήρες αχνιστό μενού να έχει τη μαγεριά της αδελφοσύνης, τη νοστιμιά του ξεφαντώματος, τη σαλτσούλα των αναμνήσεων. Για κείνον ήταν συνάμα η εκπλήρωση του όρκου των εφτά και η πραγματοποίηση ενός ονείρου, και ακριβώς επειδή λαχταρούσε τα όνειρα, ως μια ονειρεμένη εμπειρία να τη κεράσει στους έξι».

Ο καθένας τους βιώνει τον προσωπικό του Γολγοθά και οι ιστορίες τους αναπτύσσονται σταδιακά καθόλη τη διάρκεια της ανάβασης. Σύμφωνα με τη συγγραφέα, η συγκεκριμένη απόφαση αποτελεί βιογραφικό της στοιχείο, καθότι και η ίδια αποτελεί μέλος μίας πολύτεκνης οικογένειας, μεγαλωμένη στην Κρήτη, και μάλιστα μια ανάλογη υπόσχεση είχε δοθεί και από τα δικά της αδέρφια: «Έκαναν εννιά παιδιά και εγώ είμαι η όγδοη, [...] όμως εμείς δεν την τηρήσαμε, έμεινε σαν ανέκδοτο. Κι επειδή ως ενοχική που είμαι το έφερα βαρέως, έγραψα μυθιστόρημα για να... εξιλεωθώ»⁵⁹.

Ο κάθε φανταστικός ήρωας της Καρυστιάνη κουβαλά μαζί του στην πεζοπορία τα δικά του μυστικά, τις δικές του αγωνίες, οικογενειακά και επαγγελματικά προβλήματα, στην προσπάθειά του να πλησιάσει όσο το δυνατόν περισσότερο τους οικείους του έπειτα από ένα μεγάλο χρονικό κενό. Όσο παρέρχονται οι σελίδες του μυθιστορήματος, ο αναγνώστης γίνεται μάρτυρας μεγάλων μυστικών που μπορεί να μην αποκαλύπτονται εντέλει ούτε στους ίδιους τους ήρωες. Όλοι ταλανισμένοι από το δίπολο δικαιοσύνης αδικίας, έτοιμοι να παραδοθούν στη λύτρωση της εξομολόγησης.

Ο Βαρδής Λιόδης, ο μεγαλύτερος από τα επτά αδέρφια, ασχολούμενος με την εργασία του πατέρα του και πρότυπο υιού κατ' αυτόν, συνέχισε την οικογενειακή επιχείρηση «Αρτοποιείον-Λεωνίδας Λιόδης και Υιός». Είναι ίσως, φαινομενικά, ο πιο επιτυχημένος, με την πιο ήρεμη ζωή, γι' αυτό κατόπιν παρότρυνσής του προγραμματίζεται ο πολυσυζητημένος περίπατος. Ωστόσο η συγγραφέας, θέλοντας να τοποθετήσει όλους τους ήρωες στο γαϊτανάκι της μοίρας και των οικογενειακών συμφορών, μας φανερώνει ότι ακόμα και οι πιο ήρεμες και επιτυχημένες οικογένειες ταλανίζονται από κάτι. Τη στιγμή του περιπάτου ο Βαρδής ενημερώνεται τηλεφωνικά ότι ο γάμος του γιου του Αρτέμη ματαιώνεται, διότι το παιδί που κυοφορεί η νύφη του Ζαχαριένια δεν είναι δικό του, ένα νέο που μαυρίζει τη χαρά του για το σμίξιμο της οικογένειας και ως εκ τούτου αδυνατεί να το ανακοινώσει στα αδέρφια του, ακόμα και όταν αυτά αναφέρονται στο γεγονός: «Χθες το πρωί έστειλα με την εγγονή μου στη Ζαχαρένια το δώρο γάμου. Καθηγητής αγγλικών ο γαμπρός, καθηγήτρια αγγλικών η

⁵⁹ Παπασπύρου Σ., «Η Ιωάννα Καρυστιάνη επιστρέφει με το *Φαράγγι* – ένα μυθιστόρημα για πολυμελή οικογένεια δίχως όνειρα και ψευδαισθήσεις», *Lifo*, 20/10/2015.

νύφη, τους κέντησα τις δύο Εγγλέζες Κουκουβάγιες [...] Εις αύριον τα σπουδαία, συλλογίστηκε ο Βαρδής, η ανακοίνωση της ματαίωσης του γάμου με τα ανήκουστα επιμέρους, την πατρότητα του καρπού της κοιλίας της Ζαχαρένιας, δεν μπορούσε να γίνει εδώ και τώρα».

Και η Ινώ Λιόδη βιώνει ένα προσωπικό συναισθηματικό δράμα, αφού ο σύζυγός της, που άλλοτε «την είχε ξεχωρίσει και για το συμμαζεμένο και ό,τι έπρεπε για το κηροπωλείο παρουσιαστικό της, σοβαρά ταγιέρ και σφιχτό πολιτισμένο κοτσάκι», την άφησε για κάποια άλλη εκ διαμέρου αντίθετη από εκείνη, που είχε τα μαλλιά της «πότε καρέ πότε πλατινέ και πότε κατάξανθα εξτένσιονς, όπως οι εννιά στις δέκα πανελίστριες. Και λογού σαν αυτές». Προσπαθεί λοιπόν να γυρίσει στο ασφαλές παρελθόν και να ανασύρει αγαπημένες μνήμες από τα παιδικά τους χρόνια. Καθ' όλη τη διάρκεια της πεζοπορίας τους μέσα στο φαράγγι, η Ινώ επιχειρεί συνεχώς να πλέξει νήματα για να υφάνει μια κοινή νοσταλγική οικογενειακή αφήγηση. Όμως οι υπόλοιποι, άλλος λιγότερο άλλος περισσότερο, απορρίπτουν τέτοιες νοσταλγικές επιστροφές στο παρελθόν.

Και για την αδελφή της Θεώνη, μια ρομαντική καλλιτέχνη, αποτραβηγμένη στην Καστοριά, θα μπορούσε να λεχθεί ότι από την προσωπική της ματιά και διάθεση παλεύει με την κοινωνική αδικία, παλεύει επιλέγοντάς την και ζώντας με αυτήν. Επιλέγει να συζητήσει με τον Φώντα, ο οποίο έχασε το χέρι του και τη συζυγό του σε τροχαίο δυστύχημα και απέμεινε μόνος, με το παιδί του και τις ενοχές του. Η Θεώνη τρέφει την τέχνη της, τη ζωγραφική, από τη συμφορά και έτσι πορεύεται. «Το κομμένο αριστερό χέρι του Φώντα η Θεώνη το είχε ζωγραφίσει πεταμένο σε μιαν άσφαλο, γλιστερή και γυαλιστερή σαν νάιλον τραπεζομάντηλο, ένας πίνακας δειλός, που φυσικά δεν του έδειξε ποτέ, παράχωσε το μουσαμά διπλωμένο στα τέσσερα στον πάτο ενός μπαούλου με παλιές κουβέρτες». Η Θεώνη βέβαια είναι αυτή που στάθηκε και στη μητέρα της έως την τελευταία της πνοή, όταν όλο της το κορμί έφερε πληγές τόσο μεγάλες που της έδιναν την αίσθηση ότι μπορούσε να περπατήσει μέσα σε αυτές, διανύοντας τη διαδρομή του άρρωστου κορμιού της. «Προς τους τελευταίους έξι μήνες, που οι τρύπες από τις κατακλίσεις στις φτέρνες, στον πισινό και στα κόκκαλα της λεκάνης ήταν τόσο μεγάλες και άδειες από σάρκα, μου μπήκε η ιδέα πως μπορούσα να μπω και να περπατήσω μέσα στο σώμα της, να βρω όλες τις πληγές και να βάλω πάνω αλοιφές και επιδέσμους».

Ο μικρότερος απ' όλα τα αδέλφια είναι ο Αργύρης, βεβαρυμένος με μυστικά που τον αναγκάζουν να καταδικαστεί με την «ποινή της ισόβιας σιωπής». Κλιμακωτά και

με πολλή μαεστρία η συγγραφέας στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου ξεδιπλώνει το ένοχο μυστικό αυτού του χαρακτήρα, αφού στην πρώτη κιόλας σελίδα του έργου έχει προϊδεάσει τον αναγνώστη, προοικονομώντας την τραγική κατάληξη. Ειδικότερα, το βάρος που φέρει είναι ο πνιγμός του καλύτερου του φίλου, ο οποίος τυγχάνει να ήταν και αδερφός της Κλέλιας, της μοναδικής γυναίκας που ερωτεύτηκε. Στην πρώτη μόλις σελίδα του βιβλίου παρουσιάζεται ο Αργύρης στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου, προκειμένου να προσκυνήσει και να επιδείξει στην εικόνα του αγίου κάποια φωτογραφία «με βλέμμα αυστηρό», ρωτώντας τον δηκτικά: «Εσύ δεν έχεις τύψεις;», προοικονομώντας στον αναγνώστη ότι έχει συνετελεστεί κάποια κατάφωρη αδικία που ξεπερνά το θρησκευτικό συναίσθημα του ήρωα. Η αποκάλυψη της πλήρους αλήθειας, αναφορικά με την εμπλοκή του ήρωα σε κάποιο ένοχο μυστικό, ακολουθεί κατά συνέπεια το πρωθύστερο σχήμα λόγου, σύμφωνα με το οποίο σε κάποιο κείμενο αναφέρεται πρώτα εκείνο το γεγονός που λογικά και χρονοκολικά έπεται και ύστερα το γεγονός που προηγείται⁶⁰.

Έπειτα η συγγραφέας, στην προσπάθειά της να ξεδιπλώσει το πέπλο του μυστηρίου, μας αποκαλύπτει τη δυσκολία του ήρωα να σχετιστεί με το αντίθετο φύλο, καθώς «του ήταν αδύνατο να τις δεσμεύσει για όλη τους τη ζωή στο μαύρο μυστικό του, ούτε μπορούσε να το πει ούτε να μην το πει σε σύζυγο και παιδιά, εάν έφταχνε δική του οικογένεια». Στις τελευταίες σελίδες όμως του βιβλίου η λύση του μυστηρίου κορυφώνεται και μας αποκαλύπτεται όλο το φριχτό σκηνικό αδικίας. Το 1983 ο Αργύρης υπήρξε ερωτευμένος με την Κλέλια και μάλιστα της είχε δώσει και τον λόγο της τιμής του ότι θα μάρκαρε στα καράβια με τον αδερφό της και κολλητό του και θα επέστρεφαν και οι δυο μαζί στα τριάντα τους με πολλά χρήματα. Ωστόσο η μοίρα επεφύλασσε άλλη κατάληξη. Την νύχτα της 11ης Ιουλίου, λόγω φουρτούνας και συνάμα υπερφορτωμένου πλοίου, ο Αργύρης σφηνώθηκε ανάμεσα σε κάποια κοντέινερ και ο άτυχος φίλος του έσπευσε αμέσως να τον βοηθήσει, με συνέπεια να τραυματιστεί στο δεξί του γόνατο. Μετέπειτα όμως, που αναγκάστηκε όλο το προσωπικό να διαμοιραστεί σε δύο σωσίβιες λέμβους, ο τραυματισμός αυτός τού κόστισε τη ζωή. Ένας λευκός καρχαρίας μύρισε το αίμα του άτυχου νέου και «ορμούσε και καταχτυπούσε πειστωμένος τη λέμβο». Υπό το πρίσμα αυτής της απειλής για τα οχτώ άτομα που έπλεαν πάνω στη λέμβο, ο υποπλοίαρχος ζήτησε από τον νεαρό να θυσιαστεί για τους υπόλοιπους, ώσπου οι δύο νέοι ξέσπασαν σε αναφιλητά: «Δεν έχετε

⁶⁰ Νάκας Θ., *Σχήματα (μορφο)λεξικής και φραστικής επανάληψης*, Πατάκη, Αθήνα 2014.

θεό; Μη Παναγία μου, μάνα μου, Αργύρη, σώσε με, Αργύρη, για την Κλέλια, σας παρακαλώ, μη, Αργύρη, Αργύρη, Αργύρη. Ο Αργύρης τον έσφιγγε, τον έσφιγγε και έκλαιγε με αναφιλητά, πεθαίνουμε όλοι αδερφέ μου». Το λυσσασμένο ζώο τον καταβρόχθισε, αφήνοντας πάνω στη βάρκα κρεμασμένα μόνο τα δύο χέρια του για να θυμίζουν στους επτά που παρέμειναν τη φρίκη της βραδιάς, ώσπου τα κύματα άρχισαν να παρασύρουν τα κομμένα χέρια. Η φρικαλέα αυτή σκηνή κλείνει με τον Αργύρη να αγκαλιάζει το ένα χέρι, το αριστερό, εναποθέτοντας τον έσχατο φόρο τιμής που όφειλε στον φίλο και σωτήρα του. Αυτός του έσωσε τη ζωή και μάλιστα τραυματίστηκε στη προσπάθειά του αυτή, αλλά μετέπειτα ο Αργύρης ακολούθησε σιωπηρά τους νόμους της θάλασσα, αποδεχόμενος αυτή την αδικία που θα τον συντροφεύει μετέπειτα σε όλη του τη ζωή. Μια αδικία που συνεχίστηκε και στις αίθουσες του δικαστηρίου, αφού όλοι κατέθεσαν πως μέσα στο σκοτάδι της τρικυμιώδους νύχτας έχασαν επαφή με την άλλη λέμβο και ο άτυχος νέος λόγω φόβου ήταν απείθαρχος και διαρκώς μετακινείτο με αποτέλεσμα να τον καταπιεί κάποιο πελώριο κύμα και να χαθεί. Όχι μόνο θυσιάστηκε άδικα ο νέος, αλλά ούτε μετά θάνατον δεν του αποδόθηκε η δέουσα αναγνώριση και τιμή.

Θα αποτελούσε παράλειψή μας εάν δεν αναφέραμε συμπληρωματικά ότι ο τρόπος με τον οποίο αποδίδει η συγγραφέας αυτό το συνταρακτικό συμβάν είναι αριστοτεχνικός. Προοικονομεί το θλιβερό συμβάν που θα μας εξομολογηθεί ο ήρωας στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου όχι μόνο στην πρώτη σελίδα του έργου, αλλά και στην πορεία του έργου μέσω ορισμένων παραδειγμάτων που παραθέτει σχετικά με τις γυναίκες που πέρασαν από τη ζωή του μετά την Κλέλια, μια νοσοκόμα, μια περιπτερού και μια σπουδάστρια. «Η νοσοκόμα απορούσε μαζί του γιατί έβαζε τις ειδήσεις προς το τέλος, να ακούσει μόνο τους τηλεπαρουσιαστές που ήξερε τα ονοματεπώνυμά τους, τους μετεωρολόγους, και να τους ευχαριστήσει σε περίπτωση που δεν προέβλεπαν θυελλώδεις ανέμους και θάλασσα τρικυμιώδη. Η περιπτερού του είχε κάνει δώρο ένα ρολόι χειρός και τσαντίστηκε που αυτός το άφησε στο κουτάκι. Η σπουδάστρια του είχε φέρει στο κλειδαράδικο για τη γιορτή του ένα σιαμέζικο γατάκι, να το έχει μασκότ του μαγαζιού και της το έδωσε πίσω, τα νιαουρίσματα γεννάνε μέσα στ' αφτιά μου και πολλαπλασιάζονται και δεν μπορώ να συγκεντρωθώ, της είπε ό,τι του ήρθε εκείνη τη στιγμή, τι παράξενο, μια αλλεργία σε ήχους, πέταξε κι αυτή εντυπωσιασμένη αλλά και ενοχλημένη».

Είναι πρόδηλο, λοιπόν, ότι η Ιωάννα Καρυστιάνη σκαρφίζεται αριστοτεχνικά όλες αυτές τις παράξενες ιδιαιτερότητες του ήρωα, αποδίδοντάς τις στον ανυποψίαστο

αναγνώστη του μυθιστορήματος πριν του αποκαλύψει τη θλιβερή νύχτα της 11ης Ιουλίου, τη νύχτα της δολοφονίας του άτυχου νεαρού, οι οποίες γίνονται πλήρως κατανοητές μόλις πληροφορηθεί κανείς τα θλιβερά γεγονότα, λεπτομέρειες που προγενέστερα φαντάζουν υπερβολές. Όμως ο Αργύρης, έπειτα από την τραυματική νύχτα της τρικυμίας, προφανώς δεν αντέχει να υποβάλει την ήδη διαταραγμένη ψυχοσύνθεσή του σε θλιβερές ειδήσεις, που συνήθως εμφανίζονται από τις πρώτες και με μεγάλες φανταχτερές λεζάντες στα πάσης φύσεως ειδησεογραφικά προγράμματα. Γι' αυτό τον λόγο έβαζε τις ειδήσεις όταν έφτανε το τέλος τους, με την προσμονή το μετεωρολογικό δελτίο καιρού να μην συμπεριλαμβάνει μποφόρ και θυελλώδεις καιρούς, με την κρυφή ελπίδα να μην υποφέρει κανένας άλλος ναυτικός, για να μην σημαδευτεί η ζωή άλλων άτυχων ανθρώπων. Αλλά τι να συμπεράνει κανείς για κάποιον που αποφεύγει τα ρολόγια χειρός και τα κλείνει στο κουτί συσκευασίας τους; Πώς να φανταστεί κάποιος ότι ο Αργύρης βρέθηκε μια τρικυμιώδη νύχτα με το άψυχο αριστερό χέρι του κολλητού του στην αγκαλιά του, που φορούσε ακόμα το γαλάζιο ρολόι του. Δίχως να προηγηθεί η εξομόγηση του ίδιου, μια ανάλογη σκέψη θα ήταν αδύνατη. Κάθε χαρούμενη στιγμή στον Αργύρη θύμιζε κάτι μελαγχολικό και δυσβάσταχτο. «Ποια ζωή και ποια Κλέλια μετά από όλα αυτά», η αδικία θα τον κυριεύει εσαεί.

Μια άλλη μορφή προσωπικής αίσθησης αδικίας φανερώνεται σε έναν άλλο από τους αδελφούς Λιόδη, τον Ελισσαίο, τον μοναδικό από τα αδέλφια που έφυγε από το νησί για να σπουδάσει στο εξωτερικό με σκοπό να αποδείξει στον πατέρα του και κατ' επέκταση σε όλη την οικογένειά του ότι θα καταφέρει μόνος του, δίχως τη βοήθεια κανενός, να σπουδάσει και να καταξιωθεί, διότι «ο ανδρισμός δεν μετριέται με τους θριάμβους στο κυνήγι του ποδόγυρου». Η ομοφοβία των γύρω του, καθότι ομοφυλόφιλος, τον κινητοποίησε προκειμένου να καταφέρει να χτίσει τη ζωή του σε μια ξένη χώρα, την Ιταλία, με έναν ξένο άνθρωπο, τον Μάουρο. Μάλιστα, εντύπωση προκαλεί και η μετέπειτα θέση και το μεγαλείο ψυχής της μητέρας του, η οποία σπεύδει, έστω και καθυστερημένα, να διορθώσει την κοινωνική αδικία που υπέστη ο γιος της ζητώντας από την κόρη της Θεώνη, στην οποία και είχε τάξει το πατρικό τους σπίτι, την άδειά της να κληροδοτήσει το σπίτι τους στον Μάουρο, τον Ιταλό που του συμπαραστάθηκε. «Το είχε ζυγίσει καλά και πίστευε πως η οικογένεια όφειλε στον Ιταλό, αυτός με την αγάπη του περιμάζεψε τον Ελισσαίο στα ξένα, [...] οι Κρητικοί δεν είμαστε σιχαμένοι τσιγγούνηδες, αναγνωρίζουμε, και είναι ωραίο οι ξένοι άνθρωποι να υποκλίνονται σαν χαρίζουμε ό,τι έχουμε και δεν έχομαι».

Το θέμα της ομοφυλοφιλίας θίγεται από την Καρυστιάνη και στο διήγημα «Κινέτα» της συλλογής *Καιρός σκεπτικός*. Η συγγραφέας θίγει με αβρότητα ένα θέμα που τα τελευταία χρόνια απασχολεί όχι μόνο την ελληνική κοινωνία, αλλά και την ελληνική νομοθεσία. Ακόμη και σήμερα στην ελληνική πραγματικότητα, τα ομοφυλόφιλα ζευγάρια υφίστανται διακριτική μεταχείριση, παρά το γεγονός ότι δεν αποτελούν κάποια κατηγορία ατόμων με ορισμένα χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα τα άτομα με ειδικές ανάγκες, ή οι μειονοτικές ομάδες. Υπάρχουν σε όλες τις κοινωνικές τάξεις, σε όλες τις φυλές και σε όλες τις ηλικίες, και η διαφορετικότητά τους έγκειται σε θέματα που άπτονται του ιδιωτικού και όχι του δημόσιου βίου, συνεπώς δεν αφορούν κανέναν⁶¹.

Το σύμφωνο συμβίωσης στην Ελλάδα ρυθμίστηκε αρχικά με τον Ν. 3719/2008 και προέβλεπε μόνο την ένωση δύο ενηλίκων ετερόφυλων προσώπων. Με τον νόμο αυτό ορίζονταν ορισμένα θέματα όπως η πατρότητα, τα κληρονομικά δικαιώματα κλπ. Ωστόσο, η νομοθεσία για το σύμφωνο συμβίωσης αναδιαμορφώθηκε με τον Ν. 4356/2015, όπου ρυθμίστηκαν εξαντλητικά οι έννομες σχέσεις των μερών του. Επιπρόσθετα, με αυτόν τον νόμο δόθηκε και στα ομόφυλα ζευγάρια η δυνατότητα να καταρτίσουν σύμφωνο συμβίωσης. Αυτό ίσως συνέβη έπειτα από την καταδίκη της Ελλάδας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ)⁶² επειδή απέκλειε τα ομόφυλα ζευγάρια από τη σύναψη συμφώνου, σύμφωνα με τα άρθρα 8 και 14 της ΕΣΔΑ⁶³ (Απόφαση της 7/11/2013 Βαλλιανάτος).

Μάλιστα, το πρώτο σύμφωνο συμβίωσης μεταξύ ομοφυλόφιλων έλαβε χώρα στις 25/01/2016 στον Δήμο Αθηναίων, και το υπέγραψε συμβολικά ο τότε δήμαρχος Γ. Καμίνης, δηλώνοντας ότι: «Η σημερινή πρώτη ημέρα εφαρμογής του νόμου, είναι πολύ σημαντική για τα δικαιώματα στην Ελλάδα και την εναρμόνιση της χώρας μας με τη διεθνή πραγματικότητα»⁶⁴.

Ωστόσο, ακόμη στη χώρα μας, δεν έχει κατοχυρωθεί το δικαίωμα της υιοθεσίας για τους ομοφυλόφιλους. Σε κάποιες χώρες, ωστόσο, τους επιτρέπεται να υιοθετούν

⁶¹ Παπαζήση Θ., «Το ευρωπαϊκό νομικό πλαίσιο για την ομοφυλοφιλία και η νομική κατάσταση στην Ελλάδα», *Πρακτικά 1^{ης} Διεπιστημονικής Συνάντησης για την Ομοφυλοφιλία και την Ομοφυλοφοβία*, Επίκεντρο, Αθήνα 2000.

⁶² Γεωργιάδης Α., *Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου*, Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2017.

⁶³ Σύμφωνα με το άρθρο 8 παρ. 1 της ΕΣΔΑ: «Παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του», ενώ σύμφωνα με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ: «Η χρήσις των αναγνωριζομένων εν τη παρούση Συμβάσει δικαιωμάτων και ελευθεριών δέον να εξασφαλισθεί ασχέτως διακρίσεως φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσης, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως».

⁶⁴ Κυρίτσης Γ., «Πρεμιέρα για το σύμφωνο συμβίωσης», *Έθνος*, 29/2/2016.

από κοινού, όπως στην Ισλανδία, τη Νορβηγία, τη Σουηδία. Βέβαια, παρά τις αντιστάσεις ανά τον κόσμο συντηρικών πολιτικών εξουσιών, ολοένα περισσότερες χώρες οδηγούνται σε νομοθετικές ρυθμίσεις που κατοχυρώνουν την ισονομία⁶⁵. Εξάλλου, και το Σύνταγμα της Ελλάδας στο άρθρο 5 προβλέπει την ίση μεταχείριση των πολιτών από το ελληνικό κράτος, καθώς και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας ενός εκάστου πολίτη. Επίσης, μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, ως προέκταση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας προβλέπεται στο εδ. α της παρ. 5 του ίδιου άρθρου το δικαίωμα της προστασίας της γενετικής ταυτότητας⁶⁶.

Στο διήγημα «Κινέτα» της συλλογής *Καιρός σκεπτικός* βλέπουμε δύο παντρεμένους ομοφυλόφιλους, τον Τόλη και τον Μίλτο, που έχουν αποτραβηχτεί στην Κινέτα προκειμένου να αποφύγουν τα αδιάκριτα βλέμματα όσων τους επικρίνουν μέσα στην πολυκοσμία της Αθήνας. Μετά από πολλά συναπτά έτη που είναι μαζί αποφασίζουν να κάνουν ένα τραπέζι για να γνωριστούν οι μαμάδες τους. Όσο οι πατεράδες τους ήταν εν ζωή, αναγκάζονταν να βλέπουν τις μητέρες τους κρυφά, τώρα όμως ήταν μια καλή ευκαιρία για να γίνουν όλη μαζί μια οικογένεια. Μάλιστα, η μητέρα του Μίλτου στο τέλος της βραδιάς, ως ένδειξη ευγνωμοσύνης, πρόσφερε στον Τόλη το μοναδικό δαχτυλίδι που της είχε προσφέρει ποτέ ο άντρας της, μια κίνηση που σηματοδότησε την εκεχειρία. Μια τόσο τρυφερή κίνηση από πλευράς της μητέρας του Μίλτου απέδωσε μεμιάς δικαιοσύνη και ηρεμία στους δύο πληγωμένους από απόρριψη και περιπαιχτικά σχόλια άνδρες. Μάλιστα, όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Βαγγέλης Προβιάς: «ίσως είναι θλιβερό... αλλά τέτοια τρυφερότητα στην αντιμετώπιση δεν έχω συναντήσει σε άντρα ομοφυλόφιλο συγγραφέα, τουλάχιστον πρόσφατα»⁶⁷.

Η ΑΔΙΚΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΑΞΙΑΣ

Στο διήγημα «Γέρασες μικρέ μου» της συλλογής *Καιρός σκεπτικός* η Ιωάννα Καρυστιάνη παρουσιάζει μια πρωτότυπη ιστορία μοναξιάς, ενός παλαίμαχου ποδοσφαιριστή που ήδη από τα 23 του αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη μεγάλη του αγάπη, το ποδόσφαιρο, λόγω κάποιου τροχαίου ατυχήματος. Ο Γαρύφαλλος Γκέκας

⁶⁵ Αυλωνίτης Α. & Φώσκολος Γ., «Ομόφυλα ζευγάρια στο χάρτη των συμφώνων συμβίωσης και η Ελλάδα», *Έθνος*, 5/12/15.

⁶⁶ Χρυσόγονος Κ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006.

⁶⁷ Προβιάς Β., «Βουτιά στα βιβλία: Καιρός σκεπτικός Ιωάννα Καρυστιάνη (Καστανιώτης)», *protagon*, 15/8/2012.

παρουσιάζεται να είναι σε τέτοιο βαθμό εθισμένος στο ποδόσφαιρο ώστε δεν μπορεί να συμπεριλάβει τίποτε άλλο στη ζωή του, ούτε ακόμα και κάποια σύντροφο. «Στα είκοσι εφτά και στα τριάντα ένα του ο έρωτας του έδειξε δύο κίτρινες κάρτες, πρώτη η Ρένα και κατόπιν η Μερόπη του γύρισαν το δαχτυλίδι του αρραβώνα». Αυτή παρουσιάζεται να είναι και η έντονη ανησυχία της μητέρας του, που ακόμα και πεθαμένη τον επισκέπτεται με μοναδικό καημό τη μοναξιά του, όμως εκείνος πιστεύει ακράδαντα ότι δεν είναι μόνος γιατί έχει για συντροφιά «έναν αργεντίνo παίχταρά». «Βρες ένα πλάσμα με σάρκα και οστά, να μην ψοφήσεις σαν κακό σκυλί, πριν την ώρα σου. Ζήσε απάνω στον κάμπο όσο περισσότερο μπορείς. Σου λέω εκ πείρας πως δυστυχώς υπάρχει και μετά θάνατον ζωή, αλλά όσοι πέθαναν την πάτησαν. Οι μελάδες συνεχίζονται αθάνατοι».

Η συγγραφέας μέσω αυτής της σύντομης ιστορίας προσπαθεί να θίξει την ανάγκη μας για συντροφικότητα. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, κανείς δεν δύναται να ευημερήσει μόνος του, διότι για να το καταφέρει κάποιος αυτό, τότε θα πρέπει να είναι είτε θηρίο είτε θεός. Κατά συνέπεια, προκειμένου όλοι να συνυπάρξουμε και να αποκτήσουμε κοινωνική υπόσταση, επινοούμε πολλές φορές κάτι που θα ενισχύσει τη θέση μας στην κοινωνία και θα αποτελεί για μας ένα είδος παρηγοριάς για τις προσωπικές μας αποτυχίες. Έτσι και ο Γαρύφαλλος, παρότι δεν κατάφερε το όνειρό του να συνεχίσει ως ποδοσφαιριστής και παρέμεινε μόνος μέσα σε ένα μαγαζί με χρώματα στα Τρίκαλα, ονειροπολεί και γίνεται ένα με τη μεγάλη του αγάπη, το ποδόσφαιρο, έχοντας για συντροφιά τους παίχτες και τους εκάστοτε φιλάθλους, ξεχνώντας έτσι την προσωπική του αποτυχία. Το γεγονός ότι η μητέρα του δεν ησυχάζει ούτε μετά θάνατον ίσως φανερώνει και την πεποίθηση της συγγραφέα ότι η κοινωνική αδικία και τα προβλήματα δεν λαμβάνουν ποτέ τέλος.

Και το διήγημα «Ψαρόνια» από την ίδια συλλογή περιγράφει τη ζωή μιας χήρας που ο γιος της ζει στο εξωτερικό και βιώνει καθημερινά την απόλυτη μοναξιά. Η καθημερινή της ενασχόληση είναι ο περίπατός της μέχρι το νεκροταφείο, όπου κείτεται ο συζυγός της, προκειμένου όχι μόνο να τον επισκεφτεί αλλά και να συναντήσει οποιονδήποτε γνωστό στη διαδρομή και να ξεχάσει έτσι λίγο τη μοναξιά της. Η συγγραφέας παρουσιάζει τη σχέση της ηρωίδας με τον θανόντα παγερή και απομακρυσμένη. Έχει τόσο πολλά χρόνια να αισθανθεί οικειότητα με κάποιον ώστε, όταν απρόσμενα την επισκέπτεται μια γνωστή της, επίσης χήρα, την οποία είχε χρόνια να συναντήσει, ενθουσιάζεται και αισθάνεται την ανάγκη να την αγγίξει, χαϊδεύει το V της μπλούζας της για να ακουμπήσει μετά από τόσα χρόνια ένα ζεστό ανθρώπινο

δέρμα. Αυτή και μόνο η απρόσμενη επαφή τής χαρίζει ένα χαμόγελο ξανά: «Ναι σήμερα νώθει άνθρωπος. Χάιδεψε σώμα. Το άγγιγμα, το σμίξιμο, ο χτύπος μιας καρδιάς στο χέρι της. Σαν να κέρδισε κιόλας το φλουρί της βασιλόπιτας».

Σε αυτό το διήγημα η συγγραφέας προσεγγίζει τη μοναξιά, που οι περισσότεροι αναγκάζονται να βιώσουν στο τέλος της ζωής τους, με μια πιο ρεαλιστική ματιά. Η μοναξιά αυτή δεν είναι απλώς εσωτερική, ούτε από επιλογή, αλλά από ανάγκη, όταν έρχεται το πλήρωμα του χρόνου οι άνθρωποί μας φεύγουν από τη ζωή και αναγκαζόμαστε να υποφέρουμε από μοναχικότητα. Είναι ίσως από μία οπτική γωνία και αυτή μια μορφή αδικίας που αναγκαζόμαστε να υποστούμε όλα τα ανθρώπινα όντα, δίχως εναλλακτικές επιλογές.

Το διήγημα «Θερίο», επίσης από τη συλλογή *Καιρός σκεπτικός*, εκθέτει την ιστορία ενός πατέρα, του Διονύση, ο οποίος έχει αυτοεπιβληθεί σε εσωτερικό εγκλεισμό στο σπίτι του στην Πεντέλη, αντιπαλεύοντας καθημερινά με την παράνοια που οδηγεί εντέλει τον γιο του Τάκη στον θάνατο. Η σύζυγος του Διονύση δεν άντεξε, λιγοψύχησε και τους εγκατέλειψε, φοβόταν πως η τρέλα του γιου της θα επηρέαζε και την ίδια και προτίμησε να τους εγκαταλείψει για να σωθεί. Ο Τάκης ταλανίζεται από ψυχολογικές διαταραχές και πιστεύει ότι μέσα στον βράχο της Ακρόπολης βρίσκεται ένας πτητικός μηχανισμός που θα επιτρέψει στην εκτόξευση του Παρθενώνα στο διάστημα. Η σκέψη αυτή του γίνεται σε τέτοιο βαθμό εμμονή ώστε να αποφασίσει να αφιερώσει όλη του τη ζωή στο εγχείρημα να φτιάξει και ο ίδιος έναν αντίστοιχο μηχανισμό. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να καπηλεύεται κάθε αντικείμενο που υπάρχει μέσα στο σπίτι: «Δεν υπήρχε πια και μέσον, το αυτοκίνητό του σκούριαζε στην αυλή, ο γιος του είχε αφαιρέσει σιγά σιγά το τιμόνι, το χειρόφρενο, την μπαταρία, τους καθρέφτες». Η εμμονή αυτή του Τάκη καθημερινά μεγενθυνόταν, με αποτέλεσμα ο Διονύσης όχι μόνο να μη δύναται να τον αφήσει μόνο του στο σπίτι από φόβο, αλλά να μην δέχεται και καμία επίσκεψη. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται: «Κάποτε, δυο χρόνια δίχως να περάσει άνθρωπος την πόρτα του, έσπασε μόνος του τα τζάμια του παραθύρου της κουζίνας για να φωνάξει τον τζαμά», είχε τόσο ανάγκη για ανθρώπινη επικοινωνία που προέβη ακόμα και σε αυτή την πράξη απελπισίας.

Το παράδοξο όμως είναι ότι, όταν ο Τάκης πεθαίνει, ο Διονύσης, που τόσο καιρό ποθούσε όλο και περισσότερο την ελευθερία του, μόλις την αποκτά χάνει το ενδιαφέρον του. «Τι να την κάνει την ελευθερία του χωρίς αυτόν;» αναρωτιέται και αποζητά τις στιγμές που ήταν δέσμιός του. Θα μπορούσε ίσως να λεχθεί ότι ο ήρωας βιώνει μια μορφή του σύνδρομου της Στοκχόλμης, σε βαθμό που ταυτίζεται με τον γιο

του και τις εμμονές του και η ζωή του είναι άδεια δίχως αυτόν. Το άδικο σε αυτή την ιστορία ξεπροβάλλει μέσω των οικογενειακών σχέσεων και δεσμών, που άλλοτε προσφέρουν ευτυχία και ολοκλήρωση και άλλοτε ανησυχία, σπαραγμό και δυστυχία.

Ακόμα μία πρωτότυπη, χιουμοριστική αυτή τη φορά, ιστορία που καταδεικνύει τη μοναξιά που μπορεί να βιώνει κάποιος μέσα σε μια σχέση, ιδίως μετά από πολλά χρόνια γάμου είναι το διήγημα «Στα μανταλάκια» από τη συλλογή *Καιρός σκεπτικός*. Ο Αργύρης Μανδαράκας, ευυπόληπτος υπάλληλος του δήμου, τυπικός σε όλα του, όταν απίστησε εξομολογήθηκε στον παπά της ενορίας, ο οποίος με τη σειρά του το μετέφερε στη σύζυγο του Αργύρη Φραντζέσκα. Αυτή, προκειμένου να τον τιμωρήσει, τον κλείδωσε γυμνό όλο το βράδυ της παραμονής Χριστουγέννων έξω από το σπίτι. Καθ' όλη τη διάρκεια του διηγήματος παρατηρούμε την προσπάθειά του να βρει ενδύματα, ώσπου απομένει απογοητευμένος και γυμνός στα σκαλιά της εκκλησίας. Το πρωί όσοι μεταβαίνουν για τη θεία λειτουργία απομένουν αποσβολωμένοι στη θέασή του, ώσπου καταφτάνει και η σύζυγός του και τον περιμαζεύει. Η δυσάρεστη αυτή όμως έκβαση δεν τον αποκαρδιώνει, κάθε άλλο, είναι ευχαριστημένος που θα περάσει τη μέρα του ανέμελα δίχως υποχρεώσεις, «Δε θα 'χει στο νου του να αλλάξει πουκάμισο, να ξυριστεί, να δώσει παρουσίες στους γείτονες, να φέρει διάφορα από το ζαχαροπλαστείο [...] Δε θα εξυπηρετεί, μάλιστα κύριε, δεν θα υπακούει, ό,τι πείτε, δε θα απολογείται [...] Θα κάθεται όλη τη μέρα στην τρύπια καρέκλα του πατέρα του και θα ακούει τον αέρα».

Ο Αργύρης για πρώτη φορά έκανε κάτι κρυφά από τη γυναίκα του και το πλήρωσε με εξευτελισμό. Όμως αποδέχεται την τιμωρία του σιωπηρά, προκειμένου να τηρηθεί μια ισορροπία. Κάθε ιστορία κρύβει μια δική της μορφή δικαιοσύνης και αδικίας, με έντονη πάντοτε ψυχογραφική χροιά, αφού τα συναισθήματα και οι σκέψεις των ηρώων μονοπωλούν την αφήγηση.

Η Βούλα και ο Μάκης, οι πρωταγωνιστές του διηγήματος «Χειμωνικός βασιλικός» της συλλογής *Καιρός σκεπτικός*, συνομιλούν διαρκώς τηλεφωνικά για να λησμονούν τη μοναξιά τους. Η εκ του σύνεγγυς επικοινωνία τους είναι αδύνατη, γιατί τους χωρίζουν πολλά χιλιόμετρα. Μιλούν για πάσης φύσεως θέματα, αναμνήσεις και μη, με αποτέλεσμα συχνά να επαναλαμβάνονται. Όμως αυτό δεν τους κουράζει, κάθε άλλο, είναι πλέον η μόνη ενασχόληση που τους έχει απομείνει. Μάλιστα, συνηθίζουν να ακονίζουν και τη μνήμη τους με διάφορες ημερομηνίες, προκαλώντας ο ένας τον άλλον να τις θυμηθεί. Και οι δύο μόνοι, σε μεγάλη ηλικία, δίχως παιδιά ή εγγόνια. Ο ένας θα περάσει την παραμονή Χριστουγέννων μόνος του σε κάποιο ξενοδοχείο, η

άλλη μόνη στο σπίτι της παρέα με έναν στολισμένο βασιλικό με χριστουγεννιάτικα λαμπιόνια. Μόνη τους ελπίδα για ζωντανή επικοινωνία, να συναντηθούν ξανά.

Σε κάθε ιστορία της η Καρυστιάνη μάς θυμίζει, με παραδείγματα που υπάρχουν διαρκώς γύρω μας, ότι έχει χαθεί η επικοινωνία, και οι γιορτινές ημέρες ίσως είναι μια καλή ευκαιρία να την ανακτήσουμε. Η επικοινωνία σήμερα φαντάζει διευρυμένη, με τα απεριόριστα μέσα επικοινωνίας, αλλά δυστυχώς βρίσκεται σε καταστολή, με αποτέλεσμα να εδραιώνεται η μοναξιά και η απόγνωση.⁶⁸

Στο διήγημα «Το φυλλάδιο» της ίδιας συλλογής βρίσκουμε ξανά το μοτίβο του ηλικιωμένου που αντιπαλεύει τη μοναξιά του με αλλόκοτες ενέργειες. Η κυρία Σοφία, μεγάλη σε ηλικία και μόνη, ξοδεύει τις νύχτες της γράφοντας γράμματα στην αδερφή της. Αποφεύγει να την καλέσει στο τηλέφωνο, γιατί εκεί δεν αναλώνονται σε λεπτομέρειες, αναφέρονται μόνο στο γεγονός ότι είναι καλά. Η κυρία Σοφία όμως έχει ανάγκη να γράψει, να γεμίσει τον νεκρό χρόνο της με κάποια ενασχόληση. Το παράδοξο όμως δεν είναι η ανάγκη της να γράφει γράμματα, αλλά η εμμονή της να στηρίζει το σουβλατζίδικο ενός αγνώστου. Μάλιστα, παρόλο που δεν της το επιτρέπει η υγεία της, πηγαίνει καθημερινά στο μαγαζί του προκειμένου να αγοράσει κάτι, για να τον στηρίξει, ακόμα και αν χρειαστεί να το πετάξει μετά.

Είναι η καθημερινή της ενασχόληση που νοηματοδοτεί τις κενές της μέρες. Έχει αποκτήσει πλέον έναν σκοπό ζωής, να βοηθήσει κάποιον. Είναι φοβερή η ανάγκη του ανθρώπου για επικοινωνία, καθώς και για απόδοση δικαιοσύνης και ισονομίας. Αυτή η ιστορία αποτελεί μια προέκταση του εθιμικού δικαίου και της ηθικής δικαιοσύνης. Η ηλικιωμένη ηρώίδα παρατηρεί τον αγώνα του ιδιοκτήτη τού σουβλατζιδικού και νιώθει την ανάγκη να συμβάλει και η ίδια προκειμένου να ανταμειφθούν οι κόποι ζωής της ζωής του.

ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΑΣ

Η συγγραφέας αγαπά να γράφει για τη ζωή των ναυτικών στη θάλασσα. Η ίδια ομολογεί σε συνέντευξή της ότι δεν προέρχεται από ναυτική οικογένεια, αλλά κατά την πρώτη της επίσκεψη στην Άνδρο μετέβη στην οικία κάποιου παλαιού συμφοιτητή, όπου είδε φωτογραφίες πέντε πνιγμένων ναυτικών σε κάδρα. Η όψη αυτών των κάδρων την έκανε να αναρωτηθεί πώς μια οικογένεια μπορεί να αντεπεξέλθει στο βάρος αυτού του

⁶⁸ Μαράκης Ε., ό.π.

πένθους, καθώς και να αγαπήσει παράφορα το νησί και τη ναυτική ζωή. Αυτό ήταν ένα πρώτο έναυσμα για να γράψει το βιβλίο *Μικρά Αγγλία*, για το οποίο έλαβε το κρατικό βραβείο μυθιστορήματος, το 1998⁶⁹.

Το μυθιστόρημα εστιάζει περισσότερο στη ζωή στο νησί, εν απουσία των ανδρών ναυτικών, και στις δυσκολίες που βίωναν οι γυναίκες, οι οποίες αναλάμβαναν όλα τα οικογενειακά βάρη, υπάρχουν όμως και στιγμές που εξιστορούνται εν πλω. Ο Σπύρος Μαλταμπές μαθαίνει τα δυσάρεστα, ότι η μητέρα της Όρσας τον απέρριψε για γαμπρό της, στον Ινδικό Ωκεανό και συγκεκριμένα φτάνοντας στη Σουραμπάγια Ιάβας για φόρτωση ρυζιού: «Δεκαεφτά δεκάτου στη Σουραμπάγια Ιάβας, σκάλα για φόρτωση ρυζιού, έμαθε πως η Σαλταφέρινα τον απέρριψε ασυζητητί, στα είκοσι εφτά του καπετάνιος με δελεαστικές προτάσεις από πολλούς εφοπλιστές». Ακόμη και η κορύφωση του έργου λαμβάνει χώρα όταν γίνεται γνωστό πως «η ΜΙΚΡΑ ΑΓΓΛΙΑ είχε βληθεί στις 11 Ματίου 1943 έξω από τις ιρλανδικές ακτές, οι Άγγλοι είχαν περισυλλέξει τρία μέλη του πληρώματος που κατέθεσαν τι σχετικές πληροφορίες και έτερο ουδέν».

Σε συνέντευξή της η Καρυστιάνη έχει δηλώσει: «Αγαπώ τους ναυτικούς, ξεκάθαρα, τελεία και παύλα. Με γοητεύουν, παθιάζομαι, τους ερωτεύομαι, τους λατρεύω με ‘ιντριγκάρουν’ σαν προσωπικότητες που δεν έχουν καμία σχέση με τον εξωτισμό, με την τουριστική εκδοχή του ταξιδιού»⁷⁰. Έτσι έγραψε και το βιβλίο *Σονέλ*, έναν ύμνο στο γήρας, πέραν της εξιστόρησης της ναυτικής ζωής, για το οποίο επίσης έλαβε το κρατικό βραβείο μυθιστορήματος, το 2007. Πρωταγωνιστής του έργου είναι ένας εβδομηνταπεντάχρονος καπετάνιος που πεισματικά αρνείται να εγκαταλείψει τη θάλασσα για δώδεκα συναπτά έτη. Ο τίτλος μάλιστα του μυθιστορήματος είναι πολυσήμαντος και δηλώνει όχι μόνο την κυριολεκτική του σημασία, δηλαδή τον βουβό κυματισμό του ωκεανού, αλλά και τον βουβό κυματισμό της συνείδησης, της μνήμης, καθώς και των σχέσεων που διαρκώς παλεύουν να διασωθούν⁷¹.

Η συγγραφέας δεν αρέσκεται μόνο στο να εξυμνεί τους έλληνες ναυτικούς και να αποδίδει την αγάπη της για τη θάλασσα μέσα από διαλόγους, εσωτερικούς μονολόγους και αναμνήσεις, αλλά χωρά μέσα στο έργο της και νομικά στοιχεία, που απορρέουν

⁶⁹ Γιάγκος Α., «Ιωάννα Καρυστιάνη: Ή θα παλέψουμε με τα κύμματα ή θα πνιγούμε...», *Αθηνόγραμμα*, 25/11/2013.

⁷⁰ Νικολάου Μ., ό.π.

⁷¹ Στο ίδιο.

έπειτα από μελέτη του Δημόσιου Διεθνούς Δικαίου⁷². Σύμφωνα με το Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, ήδη από τον 2ο αιώνα π.Χ. όλα τα παράκτια κράτη απολάμβαναν τη θεμελιώδη αρχή της ελευθερίας των θαλασσών, καθώς και την αντικρουόμενη αρχή της κρατικής κυριαρχίας⁷³, η οποία ίσχυε για τα χωρικά τους ύδατα. Ο συμπληρωματικός χαρακτήρας αυτών των δύο αρχών είναι πρόδηλος, εφόσον η έννοια της ανοιχτής θαλάσσης προκύπτει αρνητικά. Δηλαδή η ανοιχτή θάλασσα άρχεται εκεί όπου τελειώνουν τα χωρικά ύδατα ενός κράτους (ήτοι στην αιγιαλίτιδα ζώνη)⁷⁴. Ειδικότερα, η τελική Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας, η οποία ισχύει μέρι και σήμερα, υπεγράφη στις 10 Οκτωβρίου 1982 στο Montego Bay της Τζαμάικα και τέθηκε σε ισχύ στις 16 Νοεμβρίου 1994. Με βάση αυτή τη σύμβαση, όλα τα παράκτια κράτη διέπυναν και καθιέρωσαν την εθνική τους κυριαρχία στις παρακείμενες των ακτών τους θάλασσες, και θέσπισαν επίσης Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι έπαψε να ισχύει ο θεσμός της ανοιχτής θαλάσσης, καθότι στο αρ. 2 παρ. 3 της Σύμβασης προαναγγέλεται και η καθιέρωση της αβλαβούς διέλευσης. Έτσι, προκειμένου να μην διαταραχτεί το εθιμικό δικαίωμα της ελεύθερης ναυσιπλοΐας, καθιερώθηκε η αρχή της αβλαβούς διελύσεως, στο πλαίσιο όμως της αρχής της αμοιβαιότητας. Δηλαδή, όταν πρόκειται για ειρηνικούς-εμπορικούς σκοπούς, ένα πλοίο μπορεί να πλέει εντός χωρικών υδάτων άλλων χωρών ακώλυτα, εφόσον βέβαια τηρείται η αρχή της αμοιβαιότητας. Μάλιστα, το Ελληνικό Σύνταγμα, στο άρθρο 28 παρ. 1, αναφέρει πως η εφαρμογή τόσο των κανόνων εθίμου όσο και των κανόνων που απορρέουν από τις διεθνείς συμβάσεις απέναντι στους αλλοδαπούς τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας⁷⁵. Κατά συνέπεια, και η αρχή της αβλαβούς διελύσεως ισχύει όταν τα έτερα κράτη συναινούν μεταξύ τους. Αυτή ωστόσο περιορίζεται και από το άρθρο 19 της Σύμβασης, το οποίο αναφέρει ότι η διέλευση θεωρείται αβλαβής εφόσον δεν διαταράσσει την ειρήνη, την τάξη ή την ασφάλεια του παρακτίου κράτους, εξειδικεύοντας μάλιστα στη συνέχεια αυτές τις δραστηριότητες. Η εξειδίκευση αυτών των όρων λαμβάνει χώρα προκειμένου, σύμφωνα με το άρθρο 24 παρ. 1 της Σύμβασης,

⁷² Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο καλείται ο χωριστός κλάδος δικαίου που περιλαμβάνει σύστημα κανόνων, οι οποίοι διέπουν τις σχέσεις ανάμεσα στα υποκείμενα της διεθνούς κοινωνίας, δηλαδή πρωτίστως τα κράτη, αλλά και άλλες οντότητες προικισμένες με διεθνή νομική προσωπικότητα, όπως είναι και οι διεθνείς διακρατικοί οργανισμοί. Οικονομίδης Κ., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1990.

⁷³ Στεφάνου Κ., *Η θεσμική μεταρρύθμιση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Παπαζήσης, Αθήνα 1996.

⁷⁴ Σιούσιουρας Π., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο Δίκαιο Θάλασσας και Ανθρωπιστικό Δίκαιο*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2015.

⁷⁵ Ρούκουνας Ε., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2015.

να δοθεί στο παράκτιο κράτος το δικαίωμα να λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα για να εμποδίσει τη διέλευση η οποία δεν είναι αβλαβής.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι η συγγραφέας δεν μας αποδίδει απλώς ένα λογοτεχνικό έργο με άρτια δομή και λυρική γραφή, αλλά κάθε φορά αφομοιώνει αρχές δικαίου που προσιδιάζουν σε έκαστο μυθιστόρημα. Εν προκειμένω, αναγιγνώσκοντας το *Σουέλ*, παρακολουθούμε τον καπετάνιο Μήτσο να οδηγεί το «ATHOS II» από λιμάνι σε λιμάνι ανά την υφήλιο προκειμένου να επιτύχει εμπορικές συναλλαγές μέσω της φορτοεκφόρτωσης εμπορευμάτων, τηρώντας μάλιστα και τα νομικά πρωτόκολλα. «Όσο ο Μπιρμπίλης να ετοιμάσει και να παραδώσει στον αντζέντη την crew list για τις τοπικές αρχές και να επιβλέψει τον ανεφοδιασμό σε νερό και τρόφιμα, το εμπόρευμα μοιράστηκε και μισογέμισε τα δύο από τα τρία αμπάρια». Ακόμη, παρατηρούμε τον ιδιοκτήτη της ναυτιλιακής εταιρίας στην οποία ανήκε το «ATHOS II», προκειμένου να ασκήσει πίεση στον καπετάνιο να αποχωρήσει από τη ναυτική ζωή, να θέτει το πλοίο «εκτός Διάσκεψης, καταργώντας μετά από τόσα χρόνια τα γνωστά δεδομένα, και την ωραία ρέγουλα».

Ιδιαίτερο νομικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η εξιστόρηση του Αργύρη στο βιβλίο *Το Φαράγγι*, ένα οδοιπορικό επτά αδερφών στα βουνά της Κρήτης. Εδώ ξανά η συγγραφέας αγκαλιάζει αυτή τη γνώριμή της θεματική, βάζοντας τον μικρότερο των αδερφών να κουβαλά ένοχα μυστικά σχετικά με τον πρότερο ναυτικό του βίο. Το ένοχο μυστικό τού Αργύρη έλαβε χώρα στον Ινδικό Ωκεανό και εν μέσω θαλασσοτρικυμίας, όπου όλο το πλήρωμα μοιράστηκε σε δύο λέμβους, η μία με τον καπετάνιο και η άλλη με τον υποπλοίαρχο. Στη λέμβο που προΐστατο ο υποπλοίαρχος, αναγκάστηκε να θυσιάσει ένα μέλος του πληρώματος που αιμορραγούσε προκειμένου να σωθούν οι υπόλοιποι από τα σαγόνια ενός φονικού καρχαρία. Σύμφωνα με το εθιμικό δίκαιο της θάλασσας, ο καπετάνιος ενός πλοίου έχει την απόλυτη εξουσία σε κάθε περίπτωση και, ελλείψει αυτού, ο υποπλοίαρχος, ο οποίος στην προκειμένη περίπτωση μέσα στον πανικό αποφάσισε να θυσιάσει τον έναν και αδύναμο για χάρη των υπολοίπων: «Όλοι χαμένοι είμαστε. Αλλά φέρω ευθύνη. Μέχρι την τελευταία στιγμή. Να κάνω το παν για να σώσω όσους μπορώ. Αυτά ο υποπλοίαρχος τα ούρλιαξε, αφού είχε αρπάξει τον άτυχο από τις μασχάλες, τραντάζοντάς τον για να ξεκολλήσει από το αγκάλιασμα του Αργύρη».

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Ο χριστιανισμός ανέκαθεν ήταν μια έννοια άρρηκτα συνυφασμένη με την έννοια του καλού και το περί δικαίου αίσθημα. Μάλιστα, σύμφωνα με όσα πρεσβεύει, οι ποιμένες του Χριστού προσμένουν καινούργια γη και νέους ουρανούς, όπου θα κυριαρχεί η δικαιοσύνη και κάθε αρετή⁷⁶. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο, «δικαιοσύνην δε ενταύθα μη μέρος αρετής είναι νόμιζε, αλλ' ολόκληρον και καθολικήν»⁷⁷. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τον χριστιανισμό, η δικαιοσύνη είναι η υπέρτατη αρετή που πρέπει να χαρακτηρίζει κάποιον. Εξάλλου, ο Θεός είναι κατεξοχήν δίκαιος, και προκειμένου ο άνθρωπος να γίνει εικόνα και ομοίωσή του πρέπει πρωτίστως να καλλιεργήσει την αρετή της δικαιοσύνης. Ωστόσο, σημαντικό για να γίνει κάποιος δίκαιος, κατά τη θρησκεία, είναι να τηρεί τις εντολές του Θεού, καθώς και να έχει πίστη σε αυτόν («όταν ποιήσετε πάντα τα διαταχθέντα υμίν, λέγετε ότι δούλοι αχρείοι εσμέν, ότι ο ωφείλομεν ποιήσαι πεποιήκαμεν»⁷⁸).

Στην καθομιλουμένη της σύγχρονης ζωής ο όρος «άλλος» ερμηνεύεται ως «οποιοσδήποτε άλλος» ή «κάποιος άλλος», ενώ μαζί με άρθρο, «ο άλλος», σημαίνει «ο υπόλοιπος, ο εκτός του μνημονευθέντος», και «οι άλλοι» είναι «πάντες οι άλλοι, οι λοιποί»⁷⁹. Αντίθετα, στον χριστιανισμό η έννοια του «άλλου» ταυτίζεται με την έννοια του «αδερφού» και του «πλησίονος». Χαρακτηριστική είναι η παραβολή του καλού Σαμαρείτη όπου ο Χριστός τον ταυτίζει με τον «πλησίονα» στην άμεση ανάγκη του «άλλου» που ποιεί «το έλεος μετ' αυτού». Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η Αγία Γραφή μεταχειρίζεται τον «άλλον» με μια ιδιαίτερη αγάπη σε όλες της τις εκφάνσεις, διότι αναπαριστά ένα κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Θεού δημιουργημα. Έχει μάλιστα λεχθεί ότι μέσω αυτής της παραβολής ο Χριστός ευαγγελίζεται και τη διαπολιτισμικότητα⁸⁰.

Με την έννοια της δικαιοσύνης όμως δεν ασχολείται μόνο η Καινή Διαθήκη, αλλά και η Παλαιά. Οι προφύτες της Παλαιάς Διαθήκης συνήθιζαν να υπερασπίζονται τους φτωχούς και εν γένει τους κοινωνικά περιθωριοποιημένους, κατακρίνοντας την τότε καθεστηκυία τάξη. Μάλιστα, αυτοί ανέδειξαν και την αναγκαιότητα να αποδοθεί δικαιοσύνη σε όσους θεωρούνται αδικημένοι, αφού είχαν την πεποίθηση ότι η

⁷⁶ Σύμφωνα με τη Β' Επιστολή του Πέτρου στην Καινή Διαθήκη 3,13: «Καινούς δε ουρανούς και γην καινήν κατά το επάγγελμα αυτού προδοκώμεν, εν οίς δικαιοσύνη κατοικεί».

⁷⁷ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Ερμηνεία εις Ψαλμούς*, PG 55, 40.

⁷⁸ Κατά Λουκάν Ευαγγέλιο 17,10.

⁷⁹ Ρεράκης Η., *Ο άλλος στο Ελληνικό Σχολείο*, Πουρνάρας, Αθήνα 2005.

⁸⁰ Πορτελάνος Σ., *Ηθική και παιδεία, σύγχρονες προκλήσεις*, Έννοια, Αθήνα 2013.

κοινωνική δικαιοσύνη δεν σχετίζεται μόνο τη σχέση του Θεού με τον άνθρωπο, αλλά και με τις σχέσεις του ανθρώπου με τον συνάνθρωπο⁸¹. Ενδεικτικά, ο προφήτης Ησαΐας έλεγε: «Να κάνετε το καλό, λυτρώστε εκείνον που αδικείται, προστατέψτε το δίκαιο του ορφανού, αποδώστε δικαιοσύνη στη χήρα»⁸², ενώ ο προφήτης Ωσηέ έλεγε: «Σπείρετε δικαιοσύνη, τρυγήστε καρπούς ζωής, φωτιστείτε με το φως της γνώσης, ζητείστε τον Κύριο μέχρι να έλθουν οι καρποί της δικαιοσύνης»⁸³.

Η Καρυστιάνη κάνει συχνές αναφορές στη χριστιανική θρησκεία σε αρκετά από τα βιβλία της. Κυρίως παρατηρούμε τους κεντρικούς ήρωες να ζητούν τη βοήθειά της ή τον εξαγνισμό τους από σφάλματα του παρελθόντος, αναμένοντας τη θεία δίκη. Στη *Μικρά Αγγλία* η Όρσα ζητά ως τελευταία επιθυμία πριν φύγει από τα εγκόσμια να παραβρεθεί στη λειτουργία της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου ανήμερα της γιορτής του. Παρότι έπειτα από τον θάνατο του Σπύρου Μαλταμπέ και τα αποκαλυπτήρια της αγάπης της γι' αυτόν ήταν τόσο εξασθενημένη ψυχικά και σωματικά ώστε να μην μπορεί να φτάσει στην εκκλησία περπατώντας, «ήθελε να ξαναδεί τον κόσμο της πόλης να εκκλησιάζεται και να παραδίνεται στην εξουσία του πολιούχου που κανόνιζε τα πληρώματα και την τύχη τους, αυτός και νυν πάντα εναντίον άνεμον κοίμισον, και τα κύματα πράυνον, και τον κλύδωνα κατάπαυσον, και διέγειρον τους επιτηδείς, και ευθέτους καιρούς και ανέμους, κυβερνήτης και βοηθός πανταχού γινόμενος τοις δούλοις σου, οδηγών αυτούς εις λιμένα σωτηρίας».

Στο μυθιστόρημα *Ο άγιος της μοναξιάς*, η πρωταγωνίστρια Στέλλα Σαλαγιά και ο συμπρωταγωνιστής Σίμος Σεμερτζίδης διαρκώς επισκέπτονται τον μοναχό πατέρα Λεόντιο, ο οποίος εκός από πνευματικός τους γίνεται και διάυλος της σχέσης τους. Επίσης, ο μοναχός ήταν αυτός που συνέχισε να επισκέπτεται τον Σίμο μετά τον εγκλεισμό του στο ψυχιατρείο, μεταφέροντάς του τη στοργή του.

Επιπλέον, στο μυθιστόρημα *Το φαράγγι*, στην πρώτη κιόλας σελίδα ο Αργύρης Λιόδης εμφανίζεται στον εσπερινό στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου προκειμένου να ξεσπάσει την οργή του προσκυνώντας την εικόνα γεμάτος ερωτηματικά για τη νύχτα της θαλασσοτρικυμίας που ο φίλος του χάθηκε από τα σαγόνια του καρχαρία. «Εσύ δεν έχεις τύψεις; Μούγκρισε υπόκωφα χτυπώντας μια-μια τις λέξεις σαν χαστούκια».

⁸¹ Δρίτσας Δ., Μόσχος Δ. & Παπαλεξανδρόπουλος Σ., *Χριστιανισμός και Θρησκείματα Β' Γενικού Λυκείου*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2015.

⁸² *Ησαΐας* 1:17

⁸³ *Ωσηέ* 10:12.

Στο ίδιο μοτίβο και ο Τάκης, στο μυθιστόρημα *Τα σακιά*, στο τέλος της εξόδου του από τη φυλακή, όταν αναγκαστικά βρίσκεται με δύο ηλικιωμένους τους οποίους προσέχει η μητέρα του, μόλις βλέπει την εικόνα της Παναγίας ξεσπά. Αισθάνεται ότι η ζωή του ήταν γεμάτη αδικίες και γι' αυτό ευθύνεται μια υπερβατική δύναμη. «Μ' έβαλες στο μάτι από οχτώ χρονώ, ο Λίνος συνέχισε να τα ρίχνει στην Παναγία, [...] μου πήρες τον πατέρα, το σκύλο τους παππούδες. Άφησες τις γκόμενες να με κοροιδεύουν».

Η ΑΥΤΟΔΙΚΙΑ

Στο μυθιστόρημα της Καρυστιάνη *Κουστούμι στο χώμα*, η συγγραφέας επιχειρεί να εισάγει τον αναγνώστη στη νοοτροπία της κρητικής κοινωνίας, παρουσιάζοντας το πολυσυζητημένο θέμα της κρητικής βεντέτας. Αυτό το πραγματοποιεί μέσα από την ιστορία του Κυριάκου Ρουσιά, ο οποίος το 1970, μικρό παιδί, εξαναγκάστηκε από τον πατέρα του να φύγει από τα Σφακιά δίχως την οικογένειά του και να μετεγκατασταθεί. Αυτό συνέβη επειδή στην οικογένεια του Ρουσιάδων είχε ξεσπάσει βεντέτα ήδη από το 1949, όταν δύο ξαδέρφια έφτασαν στη διαμάχη για δύο αίγες. Στην πορεία του έργου, ο Κυριάκος Ρουσιάς, ενήλικας πλέον και επιτυχημένος επιστήμονας, επιστρέφει σε ένα οδοιπορικό στην Κρήτη, όπου όχι μόνο συλλέγει πληροφορίες, αλλά συναντά και τον συνονόματο ξάδερφό του και φονιά του πατέρα του, με τον οποίο εντέλει συμφιλιώνεται έπειτα από μια μακροσκελή συζήτηση. Μάλιστα, ο Κυριάκος Ρουσιάς αναφέρει χαρακτηριστικά: «Μόνο τα ρούχα είναι στο χώμα, στα κοιμητήρια. Δεκάδες θαμμένα κουστούμια».

Σύμφωνα με την ετυμολογία της, η λέξη βεντέτα είναι συγγενής της αντίστοιχης ιταλικής λέξης vendetta, η οποία προέρχεται από τη λατινική vindicta < vindico (εκδικούμαι) < vindex < vis + dico⁸⁴. Η βεντέτα στην Κρήτη εμφανίζεται εντονότερα στις επαρχίες Αποκόρωνου, Σελίνου και Σφακίων του νομού Χανίων, στις κτηνοτροφικές περιοχές του νομού Ηρακλείου και στις ορεινές πλαγιές του Ψηλορείτη στον νομό Ρεθύμνου, όπου επικρατούν κυρίως συνθήκες απομόνωσης⁸⁵. Μάλιστα οι ντόπιοι, όταν αναφέρονται σε αυτό το θέμα, συνηθίζουν να το αποκαλούν με άλλους

⁸⁴ Λήμμα βεντέτα, wiktionary.org

⁸⁵ Τσαντηρόπουλος Α, *Η βεντέτα στη σύγχρονη ορεινή Κρήτη*, Πλέθρον, Αθήνα 2004.

όρους, κυρίως με τον όρο «οικογενειακά», αλλά και με τους όρους: «οικογενειακές διαφορές» και «αντεκδίκηση»⁸⁶.

Η βεντέτα της Κρήτης, ωστόσο, θα μπορούσε να λεχθεί ότι έχει τις ρίζες της στο απώτερο παρελθόν, όταν ίσχυε το «δίκαιο κατ' αμοιβαιότητα». Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, οι Πυθαγόρειοι φρονούσαν ότι το δίκαιο της αμοιβαιότητας είναι το δίκαιο που πρέπει να ισχύει μεταξύ τρίτων. Υποστήριζαν δηλαδή, ότι ο αδικημένος έχει το δικαίωμα να ανταποδώσει το αδίκημα που υπέστη⁸⁷. Ακόμα και ο ίδιος ο Αριστοτέλης, μάλιστα, δεν απέρριπτε αυτή τη θέση, αλλά την ενέταξε στη δική του θεωρία αποσπασματικά. Ειδικότερα, πίστευε ότι υπήρχαν δύο μεγάλα είδη δικαιοσύνης, η καθολική και η μερική. Στη συνέχεια όρισε τρία επιμέρους είδη δικαιοσύνης: τη διανεμητική, το διορθωτικό δίκαιο και το αντιπεπονθός δίκαιο. Το τρίτο είδος σχετίζεται με το δίκαιο της αμοιβαιότητας, το οποίο ωστόσο περιέβαλε και πάλι με ορισμένα κριτήρια. Επισήμανε στα *Πολιτικά* του ότι ο ρόλος του αντιπεπονθότος δικαίου ήταν ρυθμιστικός στην οικονομική ζωή του κράτους («εξ ων δε δει εν γενέσθαι, έδει δει διαφέρειν ώσπερ το ίσον το αντιπεπονθός σώζει τας πόλεις»)⁸⁸.

Επιπροσθέτως, θα μπορούσε να λεχθεί ότι η έννοια της βεντέτας σχετίζεται με τη σύγχρονη θεώρηση της αντεγκληματικής πολιτικής, την αποκαταστατική δικαιοσύνη⁸⁹. Σύμφωνα με την αποκαταστατική δικαιοσύνη, το έγκλημα δεν προσβάλλει την κρατική εξουσία, αλλά αποτελεί διαφορά μεταξύ των υποκειμένων της κοινωνικής ζωής (crime as conflict)⁹⁰. Σύμφωνα, εξάλλου, με τη σύγχρονη βιβλιογραφία, το εν λόγω μοντέλο έχει ως στόχο την αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ δράστη και θύματος, την αποκατάσταση των θυμάτων, καθώς και την επανένταξη του δράστη μέσω σύγχρονων πρακτικών, όπως η ποινική διαμεσολάβηση ή οι συνεδρίες σε κύκλους, με σκοπό τη διατήρηση της κοινωνικής ευταξίας και ειρήνης⁹¹. Κατά συνέπεια, μπορεί να λεχθεί ότι η απαρχαιωμένη αντίληψη του θεσμού της βεντέτας, όπου η βλάβη αποτελούσε προσβολή του θύματος, γι' αυτό και το θύμα είχε την υποχρέωση να ανταποδώσει στον

⁸⁶ Αστρινάκη Ο., *Ο άντρας κάνει τη γενιά ή η γενιά τον άντρα; Ταυτότητες, βία, ιστορία, στην ορεινή Δυτική Κρήτη*, Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2002.

⁸⁷ Ο Αριστοτέλης στο έργο του *Ηθικά Μεγάλα* αναφέρει χαρακτηριστικά: «εκείνοι μεν γαρ ωντο δίκαιον είναι, α τις εποίησεν, ταυτ' αντιπαθείν».

⁸⁸ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, Πάπυρος, Αθήνα 1975.

⁸⁹ Αρχιμανδρίτου Μ., *Ιδιωτική εκδίκηση και δίκαιο ή ανομία. Βεντέτα και νόμος: Εγληματολογική προσέγγιση*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2007.

⁹⁰ Δημόπουλος Χ., *Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 1998.

⁹¹ Αρτινοπούλου Β., *Επανορθωτική Δικαιοσύνη*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010.

θύτη την ίδια προσβολή εννόμου αγαθού προς αποκατάσταση της ηθικής βλάβης, αποτελούσε τον πρόδρομο της σύγχρονης έννοιας της αποκαταστατικής δικαιοσύνης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Επιλογικά, αναφέρεται ότι έπειτα από εκτενή ανάλυση του έργου της συγγραφέα είναι αδιαμφισβήτητο ότι όχι μόνον την αφορούν κοινωνικοπολιτικά θέματα στα επιμέρους έργα της, αλλά έχει και νομική σκέψη, καθότι τυγχάνει απόφοιτητος της Νομικής Σχολής Αθηνών. Η Ιωάννα Καρυστιάνη δεν είναι απλώς μια καταρτισμένη και ταλαντούχα συγγραφέας, αλλά και ένα άτομο με πολιτική συνείδηση, που στο παρελθόν έχει αγωνιστεί σε δύσκολες ημέρες που πέρασε η χώρα μας.

Από πλευράς της γράφουσας έγινε μια προσπάθεια όχι μόνο να καταγραφούν οι περί δικαίου και πολιτικής απόψεις της, αλλά και να συσχετιστούν τα λογοτεχνικά της έργα με θέματα συνυφασμένα με τη δικαιοσύνη. Αυτή η προσπάθεια είχε ως αποτέλεσμα να αναλυθούν ευρέως όχι μόνο θέματα θεωρητικού περιεχομένου, αλλά και θέματα ποινικού και διεθνούς δικαίου.

Σε μια συνέντευξή της η Καρυστιάνη έχει αναφέρει πως, όταν γράφει, λόγω του έντονου ενοχισμού που τη διακατέχει, «έχει την αίσθηση ότι διαρκώς απολογείται σε κάποιο δικαστήριο – προσπαθεί κατά το δυνατόν να χειριστεί με μια δικαιοσύνη και τους ανθρώπους και τους ήρωές της»⁹², γι' αυτό και η έννοια της δικαιοσύνης χαρακτηρίζει κάθε έργο της, είναι μια έννοια συνυφασμένη με το είναι της. Εξάλλου, όπως έχει δηλώσει και η ίδια, η έννοια της δικαιοσύνης είναι ένα στοιχείο που τη χαρακτηρίζει σε κάθε έκφανση της ζωής της. Ειδικότερα, δηλώνει ότι προσπαθεί πάντοτε να φέρεται σε όλους με πρωταρχικό της μέλημα τη δικαιοσύνη. Δεν αντέχει να προσπεράσει κάποιον, αλλά θέλει αντιθέτως να δίνει σε όλους τον απαιτούμενο χρόνο, είτε αυτοί είναι οι άνθρωποι γύρω της είτε οι χαρακτήρες των βιβλίων της.

Οι ήρωες της Καρυστιάνη είναι ταπεινοί άνθρωποι με αργέγονες ρίζες στο παρελθόν, ώστε να αναδειχθεί ο ανθρώπινος πόνος μέσω της καθημερινότητας. Επιδίδεται σε πολύπλοκες περιγραφές και απλή πλοκή. Η συγγραφέας επιλέγει στα έργα της να θέσει καίρια κοινωνικά ερωτήματα για το κοινωνικά σωστό και λάθος, για το κοινωνικά δίκαιο και άδικο, αναλύοντας κάθε επιμέρους σκέψη, αίσθηση και πράξη των ηρώων της. Δεν διστάζει, μάλιστα, στο μυθιστόρημα *Τα σακιά*, να αποδώσει την πλευρά ενός δολοφόνου και βιαστή καθώς και της μητέρας του, δυο πρόσωπα που συνήθως βρίσκονται στο στόχαστρο και λοιδορούνται από την κοινωνία. Όμως η

⁹² Μπέκος Γ., ό.π.

αριστοτεχνική αφήγηση της συγγραφέα και η εμβάθυνσή της στους ήρωες όχι μόνο τους δικαιολογεί, αλλά και τους καθαίρει στα μάτια των αναγνωστών. Εξάλλου, συχνά μέσα από τους ήρωές της επιχειρεί να σκιαγραφήσει το πολιτικό σκηνικό της σύγχρονης Ελλάδας. Μάλιστα, όπως έχει δηλώσει και η ίδια, δεν θέλει να πολιτικολογήσει, αλλά να εκφράσει μέσα από το λογοτεχνικό της έργο όσα την προβληματίζουν έντονα.

Η Καρυσιάνη έχει έναν μοναδικό τρόπο να μας αποδίδει με απλότητα και ευκρίνεια τα κοινωνικά μηνύματα. Σε κάθε έργο την απασχολούν θέματα καθημερινά για τους ανθρώπους που συναντούμε γύρω μας, καθώς και η κοινωνική αδικία που τους περιβάλλει. Σαν ένας άλλος Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι, γράφει με σκοπό να ξεδιπλωθούν οι ανθρώπινες αδυναμίες και τα πάθη των καθημερινών ανθρώπων με έντονα ρεαλιστικό τρόπο, αναγκάζοντας τον αναγνώστη να αναγνωρίσει σε κάποια από αυτά τον εαυτό του, σαν να αντικρίζει έναν καθρέφτη, και σε κάποια άλλα τους γύρω του. Η Σούλα, λ.χ., από το διήγημα «Η Σούλα δεν το βάζει κάτω», συμβολίζει μια μέση Ελληνίδα που προσπαθεί να χτίσει τη ζωή της μοιράζοντας τα ελάχιστα που της ανήκουν σε άλλους που έχουν περισσότερη ανάγκη, προσπαθώντας να αποδώσει η ίδια δικαιοσύνη σε μια κοινωνία που τρέφεται από την αδικία.

Εν κατακλείδι, η Ιωάννα Καρυσιάνη προσπερνά τη δικαιοσύνη με τη δικανική της μορφή και μας αποδίδει ένα άρτιο έργο κοινωνικής δικαιοσύνης, που θέτει στο επίκεντρο τον μέσο άνθρωπο της διπλανής πόρτας, που ταλανίζεται από πολιτικές και κοινωνικές αδικίες, εντούτοις καθημερινά ανακαλύπτει τον τρόπο να επιβιώσει.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- «Η ψυχική υγεία σε συνθήκες κρίσεις», autunomosteki.espinblogs.net, Ιούλιος 2012.
- «Με καθαρά πολιτικούς προσανατολισμούς η ομιλία του Κωνσταντίνου Καραμανλή στη ΔΕΘ», news.in.gr, 5 Σεπτεμβρίου 2009.
- «ΣΥΡΙΖΑ: Στις δομές της Κορίνθου αποτυπώνεται η αναληψία και η αποτυχία της ΝΔ στο προσφυγικό», *Η Αυγή*, 26/06/2020.
- «Τι ειπώθηκε στην ημερίδα “Δικαιοσύνη και Λογοτεχνία”», *typosthes*, 20/3/2015.
- Αθανασοπούλου Σ., «Τι είναι η ψυχογραφία στη λογοτεχνία;», <https://www.thematofylakes.gr/ti-einai-i-psyxografia-sti-logotexnia/>
- Αναγνώστου Γ., «Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στη ψυχική υγεία και η θετική επίδραση της άσκησης», *12ο Συνέδριο Παιδαγωγικής Εταιρείας Κύπρου*.
- Αριστοτέλης, Πολιτικά, Πάπυρος, Αθήνα 1975.
- Αρτινοπούλου Β., *Επανορθωτική Δικαιοσύνη*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010.
- Αρχιμανδρίτου Μ., *Ιδιωτική εκδίκηση και δίκαιο ή ανομία. Βεντέτα και νόμος: Εγληματολογική προσέγγιση*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2007.
- Αστρινάκη Ο., *Ο άντρας κάνει τη γενιά ή η γενιά τον άντρα; Ταυτότητες, βία, ιστορία, στην ορεινή Δυτική Κρήτη*, Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2002.
- Αυλωνίτης Α. & Φώσκολος Γ., «Ομόφυλα ζευγάρια στο χάρτη των συμφώνων συμβίωσης και η Ελλάδα», *Έθνος*, 5/12/15.
- Γεωργιάδης Α., *Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου*, Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2017.
- Γιάγκος Α., «Ιωάννα Καρυστιάνη: Ή θα παλέψουμε με τα κύμματα ή θα πνιγούμε...», *Αθηνόραμα*, 25/11/2013.
- Γκίκα Ε., «Ιωάννα Καρυστιάνη: Το γράψιμο είναι μια άσκηση μνήμης», *fractal*, 5/08/2015.
- Γκοτσοπούλου Γ., «Η μάνα στη Νεοελληνική Λογοτεχνία», ομιλία στο πλαίσιο των φιλολογικών βραδιών της Εταιρείας Λογοτεχνών που έβαλε χώρα στο αναγνωστήριο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πατρών στις 2 Μαΐου 2019, <https://www.timesnews.gr/i-mana-sti-neoelliniki-logotechnia/>.

- Δημοκίδης Α., «11 λόγοι που θέλω για Πρόεδρο της Δημοκρατίας την Ιωάννα Καρυστιάνη. Γιατί η συγγραφέας είναι η καλύτερη επιλογή για την πρώτη Ελληνίδα Πρόεδρο», *Lifo*, 16/2/2015.
- Δημόπουλος Χ., *Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 1998.
- Δρίτσας Δ., Μόσχος Δ. & Παπαλεξανδρόπουλος Σ., *Χριστιανισμός και Θρησκέυματα Β' Γενικού Λυκείου*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2015.
- Eagleton T., *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*, μτφρ. Μ. Μαυρωνάς, Οδυσσέας, Αθήνα 1989.
- Hawthorn J., *Ξεκλειδώνοντας το κείμενο. Μια εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*, μτφρ. Μ. Αθανασοπούλου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2002.
- Ιντζέμπελης Ε., «Ιωάννα Καρυστιάνη συνέντευξη στον Επιλιδοφόρο Ιντζέμπελη», *διάστιχο*, 13/11/2018.
- Καρυστιάνη Ι., «Η Ιωάννα Καρυστιάνη αφηγείται τη ζωή της στη LIFO», *Lifo*, 24/11/2011.
- Καρυστιάνη Ι., *Καιρός σκεπτικός*, Καστανιώτης, Αθήνα 2011.
- Καρυστιάνη Ι., *Κουστουμί στο χόμα*, Καστανιώτη, Αθήνα 2001.
- Καρυστιάνη Ι., *Μικρά Αγγλία*, Καστανιώτης, Αθήνα 1997.
- Καρυστιάνη Ι., *Ο άγιος της μοναξιάς*, Καστανιώτης, Αθήνα 2003.
- Καρυστιάνη Ι., *Σουέλ*, Καστανιώτης, Αθήνα 2006.
- Καρυστιάνη Ι., *Τα σακιά*, Καστανιώτης, Αθήνα 2010.
- Καρυστιάνη Ι., *Το φαράγγι*, Καστανιώτης, Αθήνα 2015.
- Καρυστιάνη Ι., *Χίλιες ανάσες*, Καστανιώτης, Αθήνα 2018.
- Κιοσσές Σ., *Εισαγωγή στη δημιουργική ανάγνωση και γραφή του πεζού λόγου*, Κριτική, Αθήνα 2018.
- Κουζέλη Α., «Ιωάννα Καρυστιάνη: Γράφω για όσους υπάρχουν σαν να μην υπάρχουν», *Το Βήμα*, 27/10/2017.
- Κουφάρης Γ., «Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι χρημαστηριακές αγορές», *Χρήμα*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2010.
- Κυρίτσης Γ., «Πρεμιέρα για το σύμφωνο συμβίωσης», *Έθνος*, 29/2/2016.
- Λινάρδου Γ., «Οι πεσόντες της κρίσης», *Ελευθεροτυπία*, 1/12/2013.
- Μαράκης Ε., «Βιβλιοκριτική: Ιωάννα Καρυστιάνη-Καιρός σκεπτικός (διηγήματα)», *Αγώνας της Κρήτης*, 21/1/2012.
- Μαρκουλιδάκη Α., *Πώς να διαχειρίζεσαι τις κρίσεις*, Κριτική, Αθήνα 2009.

- Μητσοτάκης Κ., «Ομιλία του Προέδρου της Ν.Δ. κ. Κ. Μητσοτάκη για το προσφυγικό-μεταναστευτικό στη Χίο», *nd.gr*, 16/11/2017.
- Μπέκος Γ., «Ιωάννα Καρυστιάνη, ο κόσμος χρειάζεται βοήθεια και τον τόνο τον δίνουν οι ηγεσίες», *Το Βήμα*, 10/10/2015.
- Μπόκας Χ., «Λοβέρδος: Λειτουργική ανικανότητα και ηθική αναλγησία της κυβέρνησης στο μεταναστευτικό», *Πρώτο Θέμα*, 29/10/2018.
- Μπούρας Γ., Λύκουρας Λ., «Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην ψυχική υγεία», *Εγκέφαλος* 2011, 48(2), 54-61.
- Μπρουντζάκης Ξ., «Καιρός σκεπτικός», *Το Ποντίκι*, 25/11/2011.
- Μυλωνόπουλος Χ., *Ποινικό Δίκαιο Γενικό Μέρος*, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2007.
- Νάκας Θ., *Σχήματα (μορφο)λεξικής και φραστικής επανάληψης*, Πατάκη, Αθήνα 2014.
- Νικολάου Μ., «Ιωάννα Καρυστιάνη: Συναρπαστικό το γήρας», *Μακεδονία*, 17/12/2007.
- Ντοστογιέφσκι Φ., *Ο Ηλίθιος*, μτφρ. Κ. Σίνου, Ζαχαρόπουλος Σ.Ι., Αθήνα 1999.
- Οικονομίδης Κ., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1990.
- Ορφανίδου Ε., «Η Ιωάννα Καρυστιάνη στη HuffPost Greece: “Όλοι οι άνθρωποι μετράνε”», *Huffpost*, 26/10/2018.
- Patel V., κ.ά., *The explanatory models phenomenology of common mental disorder in Harare, Zimbabwe*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1995.
- Παπαζήση Θ., «Το ευρωπαϊκό νομικό πλαίσιο για την ομοφυλοφιλία και η νομική κατάσταση στην Ελλάδα», *Πρακτικά 1ης Διεπιστημονικής Συνάντησης για την Ομοφυλοφιλία και την Ομοφυλοφοβία*, Επίκεντρο, Αθήνα 2000.
- Παπασπύρου Σ., «Η Ιωάννα Καρυστιάνη επιστρέφει με το Φαράγγι – ένα μυθιστόρημα για πολυμελή οικογένεια δίχως όνειρα και ψευδαισθήσεις», *Lifo*, 20/10/2015.
- Παπασπύρου Σ., «Κάθε ακρότητα κρύβει μια αδικία», *Νέα Πρωία*, 31/10/2010.
- Πατριάρχης Φ., «Καιρός σκεπτικός της Ιωάννας Καρυστιάνη», *vivliocafe.blogspot.com*, 24/2/2012.
- Περαντωνάκης Γ., «Το φαράγγι των βιωμάτων μας», *bookpress*, 01/02/2016.
- Πορτελάνος Σ., *Ηθική και παιδεία, σύγχρονες προκλήσεις*, Έννοια, Αθήνα 2013.
- Προβιάς Β., «Βουτιά στα βιβλία: Καιρός σκεπτικός Ιωάννα Καρυστιάνη (Καστανιώτης)», *protagon*, 15/8/2012.
- Ρενέ Γ. & Όστιν Γ., *Θεωρία Λογοτεχνίας*, μτφρ. Σ. Δεληγιώργης, Δίφρος, Αθήνα 1990.
- Ρεράκης Η., *Ο άλλος στο Ελληνικό Σχολείο*, Πουρνάρας, Αθήνα 2005.
- Ρούκουνας Ε., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2015.

- Σιούσιουρας Π., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο Δίκαιο Θάλασσας και Ανθρωπιστικό Δίκαιο*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2015.
- Στεφάνου Κ., *Η θεσμική μεταρρύθμιση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Παπαζήσης, Αθήνα 1996.
- Τηλεοπτική συνέντευξη της Ιωάννα Καρυστιάνη στην εκπομπή «Η ζωή είναι αλλού» στην ΕΡΤ, 2014.
- Thio A., *Παρεκκλίνουσα Συμπεριφορά*, Έλλην, Αθήνα 2008.
- Τριβόλη Δ., «Ιωάννα Καρυστιάνη: Η σημερινή Αθήνα είναι ζωντανή δυσφήμιση του πολιτικού συστήματος Ελλάδας και Ευρωπαϊκής Ένωσης. Χιλιάδες στοιβαγμένοι μετανάστες, χιλιάδες λουκέτα, εγκληματικότητα, διαδηλώσεις απολυμένων κι υποψηφίων για απόλυση, σιδερόφραχτα ρολά, ατελεί-ωτες ουρές σε ΙΚΑ, ΔΕΗ, ΟΑΕΔ, σκοτεινοί δρόμοι, διαβάτες που βιάζονται και παραμιλούν, σαλτα-ρισμένες φάτσες», *Lifo*, 22/11/2011.
- Τσακάλου Γ., «Ιωάννα Καρυστιάνη: Δεν παραδίδω στον αναγνώστη μηνύματα και σκονάκια. Να νιώσει θέλω. Τα παρακάτω είναι δική του απόφαση», *Fractalart*, 05/02/2019.
- Τσαντηρόπουλος Α, *Η βεντέτα στη σύγχρονη ορεινή Κρήτη*, Πλέθρον, Αθήνα 2004.
- Χανδρινός Ι., *Όλη νύχτα εδώ*, Καστανιώτης, Αθήνα 2019.
- Χρονόπουλος Κ., *Η αριστοτελική τραγική κάθαρσις*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2000.
- Χρυσόγονος Κ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006.